

VLADA CRNE GORE

Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja

**STRATEGIJA ZA
INTEGRACIJU OSOBA SA INVALIDITETOM
U CRNOJ GORI**

za period 2008 - 2016

Podgorica, novembar 2007.

SADRŽAJ

1. UVOD (pravni osnov donošenja strategije, razlozi za donošenje strategije)	4
2. TERMINOLOGIJA	6
3. DOKUMENTI NA KOJIMA SE TEMELJI STRATEGIJA	9
4. CILJEVI STRATEGIJE	10
5. OBAVEZUJUĆI PRINCIPI DJELOVANJA	11
6. VREMENSKI OKVIR ZA KOJI SE DONOSI STRATEGIJA	11
7. OPIS POSTOJEĆEG STANJA – OPŠTA SLIKA	11
8. OBLASTI OBUHVAĆENE STRATEGIJOM	15
8.1. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	15
- Ocjena postojećeg stanja (zakonodavstvo i problemi u praksi)	15
- Zakoni koji regulišu ovu oblast	19
- Cilj politike	19
- Obavezujući principi djelovanja	19
- Mjere	19
- Nosioци aktivnosti	20
8.2. SOCIJALNA ZAŠTITA I PENZIJSKO-INVALIDSKO OSIGURANJE	21
- Ocjena postojećeg stanja (zakonodavstvo i problemi u praksi)	21
- Zakoni koji regulišu ovu oblast	25
- Cilj politike	25
- Obavezujući principi djelovanja	25
- Mjere	25
- Nosioци aktivnosti	26
8.3. OBRAZOVANJE	26
- Ocjena postojećeg stanja (zakonodavstvo i problemi u praksi)	26
- Zakoni koji regulišu ovu oblast	28
- Cilj politike	29
- Obavezujući principi djelovanja	29
- Mjere	29
- Nosioци aktivnosti	31
8.4. PROFESIONALNO OSPOSOBLJAVANJE I ZAPOŠLJAVANJE	31
- Ocjena postojećeg stanja (zakonodavstvo i problemi u praksi)	31
- Zakoni koji regulišu ovu oblast	34
- Cilj politike	34
- Obavezujući principi djelovanja	34
- Mjere	34
- Nosioци aktivnosti	35
8.5. PRISTUPAČNOST (fizička dostupnost zgrada, prevoz, pristup informacijama),	35
- Ocjena postojećeg stanja (zakonodavstvo i problemi u praksi)	35
- Zakoni koji regulišu ovu oblast	36

- Cilj politike	36
- Obavezujući principi djelovanja	36
- Mjere	36
- Nosioci aktivnosti	38
8.6. KULTURA, SPORT I REKREACIJA	38
- Ocjena postojećeg stanja (zakonodavstvo i problemi u praksi)	39
- Zakoni koji regulišu ovu oblast	40
- Cilj politike	40
- Obavezujući principi djelovanja	40
- Mjere	40
- Nosioci aktivnosti	41
8.7. ORGANIZACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM I CIVILNO DRUŠTVO	41
- Ocjena postojećeg stanja (zakonodavstvo i problemi u praksi)	41
- Zakoni koji regulišu ovu oblast	44
- Cilj politike	44
- Obavezujući principi djelovanja	44
- Mjere	44
- Nosioci aktivnosti	45
9. PRAĆENJE PRIMJENE STRATEGIJE	45
- Akcioni plan	45
- Kontrolni upitnik	45
- Stvaranje institucionalnog okvira i operacionalizacija multisektorske i multiresorske saradnje	46
- Upravljanje realizacijom i evaluacija	46
- Redovni godišnji izveštaji	46
10. TROŠKOVI IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE	47

1. UVOD

Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori predstavlja dugoročni strateški plan djelovanja svih socijalnih aktera u Crnoj Gori, kao budućeg razvijenog građanskog društva, integrisanog u savremene civilizacijske tokove i širu međunarodnu zajednicu. Ciljevi Strategije ustanovljeni su za period od 2008 – 2016. godine, sa akcionim planovima koji će se donositi za periode od po dvije godine.

S obzirom da je priključivanje Evropskoj uniji (EU) strateški cilj Crne Gore, neophodno je pristupiti harmonizaciji našeg zakonodavstva u skladu sa smjernicama koje je EU dala za ona područja koja su do tada bila isključivo u nacionalnoj nadležnosti. To znači da je potrebno uskladiti postojeće pravne odredbe koje proklamuju uvažavanje osnovnih ljudskih prava, što je jedno od glavnih načela djelovanja EU. To je pretpostavka za ukupni razvojni okvir Crne Gore, kao i za stvaranje ekonomski prosperitetnog i demokratskog društva. Realizacija pomenutih ciljeva podrazumijeva i potrebu za dodatnim angažovanjem državnih organa u cilju rješavanja problematike osoba sa invaliditetom (OSI), kojima se u demokratskim društvima jemči posebna zaštita.

Iz navedenih razloga potrebno je redefinisati postojeću politiku prema OSI, u cilju poboljšanja njihovog materijalnog položaja, ujednačavanja prava, obrazovanja i rehabilitacije, te osiguravanja ravnopravnog uključivanja u društvenu zajednicu.

Adekvatna politika usmjerena prema OSI podrazumijeva donošenje Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom i niza zakona, koji obezbjeđuju promovisanje osnovnih ljudskih prava i temeljnih sloboda ovih lica, kao i poštovanje socijalne pravde, dostojanstva i vrijednosti svake osobe. Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom se odnosi na sve OSI, bez obzira na vrijeme i okolnosti nastanka oštećenja. U ovoj Strategiji naglasak je stavljen na prijedlog mjera kojima će se utvrditi aktivnosti koje će imati za cilj praćenje sprovođenja i realizacije osnovnih ciljeva strategije.

Donošenje ove Strategije je i ispunjenje obaveze koju je Crna Gora preuzela na regionalnoj konferenciji pod nazivom „**Politika u oblasti invalidnosti i proces pridruživanja Evropskoj uniji u Jugoistočnoj Evropi**“, a koja je održana u **martu 2005. godine u Sarajevu, Bosna i Hercegovina**. Tada se Crna Gora obavezala da Strategiju za integraciju osoba sa invaliditetom donese do kraja prvog kvartala 2007. godine.

Kao osnov za izradu Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, upotrijebljena su rješenja sadržana u domaćim i međunarodnim dokumentima, koja pitanje tretmana OSI prvenstveno postavljaju kao pitanje poštovanja ljudskih prava, a ne kao jedan od brojnih segmenata socijalne politike i budžetski rashod. Nacionalna strategija predstavlja najširi pravni okvir za uspješnu i održivu socijalnu integraciju OSI, kao ravnopravnih i samosvjesnih građana u društvenu zajednicu.

U **Ustavu, Crna Gora** se definiše kao demokratska, socijalna i ekološka država, zasnovana na vladavini prava. Svako ima pravo na jednaku zaštitu svojih prava i sloboda, Svi su pred zakonom jednaki bez obzira na bilo kakvu posebnost i lično svojstvo. Svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zanimanja i zapošljavanja, na pravične i humane uslove rada. Jemči se i posebna zaštita lica sa invaliditetom.

U mnogim zvaničnim dokumentima OSI su prepoznate kao kategorija stanovništva koja se nalazi na donjoj ljestvici siromaštva i socijalne isključenosti. Na to je

jasno ukazano i u **Strategiji za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Crnoj Gori**, koja predstavlja jednu od osnova za dalje rješavanje ovog kompleksnog, multisektorskog problema. Ovim licima postavljaju se brojne fizičke i društvene prepreke koje otežavaju zadovoljavanje elementarnih bioloških, psiholoških i socijalnih potreba. Znatno broj njih živi u okruženju diskriminacije, predrasuda, neznanja i neinformisanosti, sa nezadovoljenim elementarnim potrebama.

Osnovni ciljevi Strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Crnoj Gori koji su usmjereni prema OSI su:

- Uspostavljanje adekvatnog sistema socijalne zaštite OSI koji polazi od razvoja adekvatnih kompezatornih prava do razvoja različitih službi za podršku;
- Obezbjedenje pristupačnosti sredine;
- Obezbjedenje pristupačnosti adekvatnog sistema obrazovanja;
- Omogućavanje zapošljavanja OSI;
- Podizanje svijesti javnosti o osobama sa invaliditetom kao građanima čija su prava jednaka i nedjeljiva.

Nacionalni izvještaj o položaju OSI u Republici Crnoj Gori, koji su uradili Udruženje paraplegičara Crne Gore (UPCG) i Savez slijepih Crne Gore (SSCG), sadrži sliku trenutnog položaja OSI. Dokument je urađen 2007. godine za potrebe Evropskog foruma za OSI (European Disability Forum – EDF), odnosno Evropske komisije (European Commission – EC). Ovaj dokument poslužio je kao osnova za opis postojećeg stanja i problema u oblasti prava OSI.

Uzimajući u obzir da iskustva iz regiona u oblasti politike prema invalidnosti mogu značajno doprinijeti izradi kvalitetnog teksta Nacionalne strategije za osobe sa invaliditetom, posebno ako se uporede sa svjetskim standardima u toj oblasti, radni tim UPCG je uradio **Komparativnu analizu strategija za osobe sa invaliditetom**.

U ovoj Komparativnoj analizi uzeti su primjeri strategija nama susjednih zemalja: Hrvatske i Srbije sa Kosovom i Metohijom, sada pod upravom Ujedinjenih nacija (UN) (Sveobuhvatni okvir politike prema invalidnosti na Kosovu) kao i Njemačke, kao države članice EU.

Smatrali smo da brojna rješenja u ovim dokumentima mogu biti korišćena i u Nacionalnoj strategiji za OSI u Crnoj Gori, obzirom da se, u odnosu na prve dvije zemlje, nalazimo na približno istom stepenu društveno-ekonomskog razvoja. Takođe, iza usvajanja navedenih strategija proteklo je izvjesno vrijeme njihove konkretne primjene, kroz razradu akcionih planova, kroz konkretne projekte i zakonodavna rješenja, što je pokazalo veliku utemeljenost i vidljivu primjenjivost predloženih politika na konkretne prilike u tim zemljama. Pokazalo se da su ove strategije urađene na osnovu realne procjene potreba populacije OSI i adekvatnih prilika u tim zemljama. Namjera nam nije bila da po svaku cijenu tragamo za originalnim i jedinstvenim rješenjima, već da nađemo *primjenjiva i realna* rješenja, ugledajući se na ono što je u zemljama oko nas potvrdilo vrijeme, a što odgovara i našim prilikama ovdje u Crnoj Gori.

Nacionalni plan akcija za djecu u Crnoj Gori (NPA) za period od 2004. do 2010. godine predstavlja okvirni dokument za aktivnosti, programe i strategije koje će država i građansko društvo realizovati da bi u Crnoj Gori do 2010. godine stvorili svijet prilagođen djeci.

Jedan od osnovnih principa ovog dokumenta, koji je Vlada Crne Gore usvojila 2004. godine, jeste da sva djeca imaju pravo na zaštitu od nejednakosti, što podrazumijeva da djeca sa smetnjama u razvoju budu uključena u društvo i imaju pristup svim uslugama (socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvo) i imaju pristup nizu oblika zaštite, sa institucionalizacijom kao posljednjom mogućom mjerom.

Osim ovih, u obzir smo uzeli iskustva EU i analizirali smo rješenja koja postoje u Njemačkoj. Kao polazna osnova poslužio nam je **Nacionalni strateški izvještaj o socijalnoj zaštiti i socijalnoj inkluziji** iz 2006.

Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka navodi da: „Svima pripadaju prava i slobode koje sadrži ova deklaracija, bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, pol ili neki drugi status”.

Od posebnog značaja za prava OSI su **Standardna pravila UN-a o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom**. Iako ova pravila nijesu pravno obavezujuća, postoji velika moralna obaveza i politička riješenost država da ih primenjuju. Više od 40 država unijelo je u svoje zakone odredbe ovih pravila.

Savjet Evrope je, članom 15. revidirane **Evropske socijalne povelje**, koju je 2005. godine potpisala i Državna zajednica Srbija i Crna Gora, predvidio da osobe sa invaliditetom imaju pravo na nezavisnost, socijalnu integraciju i puno učešće u životu društvene zajednice.

Savjet Evrope donio je i **Preporuke o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom** u skladu sa **Akcionim planom Savjeta Evrope za promociju prava i punog učestvovanja u društvu osoba sa invaliditetom: Unapređivanje kvaliteta života OSI u Evropi 2006-2015. godine**, koje promovišu pravo OSI na puno učešće u društvu na ravnopravnoj osnovi, pravo na nezavisan i samostalan život, pravo na jednakost mogućnosti.

Prvi pravno obavezujući međunarodni ugovor, koji se odnosi na OSI, a koji je usvojen pod okriljem UN-a, jeste **Međunarodna konvencija o pravima osoba sa invaliditetom**, donijeta od strane Generalne Skupštine UN-a u decembru 2006. godine. Ona uređuje isključivo materiju invalidnosti i istovremeno je prva Konvencija o ljudskim pravima donijeta u novom milenijumu. U Crnoj Gori je u toku proces usvajanja i ratifikacije ove konvencije.

Konvencija o pravima djeteta, usvojena od Generalne skupštine UN 1989, koju je ratifikovala i Crna Gora: „priznaje djeci sa smetnjama u razvoju pravo na posebnu brigu, pravo da uživaju pun i kvalitetan život u uslovima koji olakšavaju njihovo aktivno učešće u zajednici, pomoć koja je besplatna, kada je god to moguće, i pravo na obrazovanje“.

Ova Strategija, nadalje, daje pregled opšteg stanja, ciljeva, zadataka i principa, a nudi i prijedloge konkretnih mjera, adekvatnih za prilike u Crnoj Gori.

2. TERMINOLOGIJA

U pogledu osoba sa invaliditetom (OSI) ne postoji dovoljna usaglašenost termina kojima se označavaju njihove specifičnosti. Prisutni su različiti nazivi kojima se stavlja naglasak na različite aspekte problema sa kojima se susreće ova kategorija lica. Još uvijek su prisutni termini: „hendikep“ i „hendikepirane osobe“, odnosno „invalidi“ i „invalidna

lica“, „invalidna djeca“. Ovakva terminologija izražava medicinski i dijagnostički pristup prema OSI. Danas se ovi termini od strane međunarodnih organizacija OSI i Organizacije Ujedinjenih nacija (OUN) smatraju prevaziđenim i zastarjelim. Međutim, još uvijek se ovi termini mogu sresti, kako u zakonima, tako i u teoriji i praksi, a pored njih se koriste i uvredljivi termini kao što su: „defekt“, „ometenost“, „nedovoljna osposobljenost“ i dr. Osim toga, ova lica se često kvalifikuju i kao „lica ili djeca sa posebnim potrebama“. Takav tretman OSI ne samo da čini ovu populaciju stanovništva marginalizovanom, već i neadekvatno izražava specifičnosti koje je karakterišu. Naime, ne radi se o izdvojenim, neobičnim ili posebnim potrebama ovih lica, već samo o posebnim modalitetima zadovoljavanja univerzalnih potreba svakog čovjeka. Pri tome se pretpostavlja i neophodna je aktivna uloga države. Pružanje jednakih mogućnosti se postiže putem tzv. „pozitivne diskriminacije“, odnosno „afirmativne akcije“ prava koja uživaju ova lica, čime oni afirmišu svoje preostale potencijale.

Adekvatna terminologija je od suštinskog značaja, jer upotrijebljeni jezik izražava stav društva prema pojavi koju opisuje, a od upotrijebljene terminologije veoma često zavise pravci društvene akcije. Iz tog razloga smatramo da kao adekvatan treba prihvatiti termin „osoba sa invaliditetom“. Time bi se stavio akcenat na preostale sposobnosti ovih lica, a ne na njihovu invalidnost.

Aktuelno crnogorsko zakonodavstvo (sem nekoliko zakona donijetih zadnjih godina) uopšte ne poznaje termine: osoba sa invaliditetom, jednake mogućnosti, rodna ravnopravnost, univerzalni dizajn itd. Takođe, mnogi od ranije korišćenih pojmova dobijaju novo i univerzalno značenje (na primjer, pojam „diskriminacija“).

Termini¹ upotrijebljeni u Strategiji imaju slijedeće značenje:

1. **Invaliditet** – Invalidnost proističe iz interakcije osoba sa oštećenjima sa barijerama u okruženju i barijerama koje se odražavaju u stavovima zajednice, a otežavaju puno i efektivno učešće osoba sa invaliditetom u društvu na osnovu jednakosti sa ostalim članovima tog društva.
2. **Medicinski pristup (model) invalidnosti** – sagledava invalidnost kao individualni problem, direktno prouzrokovan bolešću, povredom ili nekim drugim oštećenjem zdravlja i zbog toga zahtijeva medicinsku pomoć i njegu koju pružaju profesionalci. Osnovni način liječenja problema invalidnosti, prema ovom modelu, jeste liječenje, rehabilitacija i adaptacija individue na postojeće stanje, sagledavajući prirodu individualnosti gotovo isključivo kao nešto što se odnosi na pojedinca i na njegove fizičke, senzorne ili intelektualne nedostatke, odnosno oštećenja.
3. **Socijalni pristup (model) invalidnosti** – shvata probleme koje osobe sa invaliditetom imaju kao socijalno definisan i kreiran problem, kao proizvod socijalne organizacije i stavlja težište na barijere sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju u svakodnevnom životu – kako kao pojedinci, tako i kao grupa.
4. **Osobe sa invaliditetom** – označava osobe sa urođenom ili stečenom fizičkom, senzornom, intelektualnom ili emocionalnom umanjenom sposobnošću koje

¹ Terminologija koja je navedena u ovom poglavlju je upotrijebljena u Konvenciji UN-a o pravima osoba sa invaliditetom.

- usljed društvenih ili drugih prepreka nemaju mogućnost ili imaju smanjene mogućnosti da se uključe u aktivnosti društva na istom nivou sa drugima, bez obzira na to da li mogu da se ostvaruju pomenute aktivnosti uz upotrebu tehničkih pomagala ili uz službe podrške.
5. **Djeca sa smetnjama u razvoju** je termin koji se odnosi na djecu kod kojih je smetnja nastupila usljed organskih poremećaja: u mentalnom, senzornom, govorno-jezičkom i fizičkom razvoju ili kao posljedica hroničnih i sistemskih bolesti. Djeca sa smetnjama u razvoju imaju jednaka prava i iste potrebe kao i sva druga djeca.²
 6. **Sistem procjene** – kada je riječ o procjeni invalidnosti, mogu se razlikovati dva aspekta sistema procjene:
 - Ekspertiza (stručni „nalaz i mišljenje”) koja procjenjuje „potrebe” i „odgovarajuće mjere” i u funkciji je pružanja usluga osobama sa invaliditetom i
 - Vještačenje koje je u funkciji procjene „statusa invalidnosti” (vrste i stepena oštećenja i ograničenja) i u funkciji je „priznavanja prava” osobama sa invaliditetom (tzv. „kompenzatorna prava”).
 7. **Pristupačnost** – pravilo 5. Standardnih pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom navodi: „Pod pristupom fizičkoj sredini pretpostavlja se obaveza države da pokrene preduzimanje mjera za uklanjanje prepreka koje onemogućavaju učešće u fizičkoj sredini. Takve mjere treba da podrazumijevaju razvoj standarda i smjernica, kao i da razmotre primjenu zakona koji bi obezbjedili pristupačnost raznim oblastima društva, kao što su stanovanje, zgrade, usluge javnog prevoza, ulice i ostala spoljna sredina“.
 8. **Barijere** - prepreke koje ometaju i otežavaju pristupačnost. Barijere se mogu razvrstati na: arhitektonske, informacijsko-komunikacijske, i socijalno-ekonomske barijere (predrasude i nepristupačne usluge).
 9. **Razumne adaptacije** – jesu neophodne i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja koje ne predstavljaju nesrazmjern ili neprimjeren teret, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama sa invaliditetom garantovalo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na jednakim osnovama.
 10. **Univerzalni dizajn** – predstavlja osmišljavanje proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da sva lica mogu u najvećoj mogućoj mjeri da ih koriste bez dodatnih adaptacija. „Univerzalni dizajn” ne isključuje postojanje pomoćnih sredstava i pomagala za određene kategorije osoba sa invaliditetom kada su im takva sredstva potrebna.
 11. **Pristup** – koristi se kao širi pojam od pristupačnosti i tiče se slobode izbora da se uđe, pristupi, komunicira, dobije i pruži informacija, koristi usluga, i odnosi se na jednake mogućnosti da se koriste osnovna ljudska prava.

² Konvencija UN-a o pravima djeteta koristi termin „children with disabilities”. Priručnik za primjenu Konvencije o pravima djeteta navodi da se termin „disability” odnosi na različite oblike smetnji i funkcionalnih ograničenja, bilo psihičkih, fizičkih, senzornih, medicinskih ili mentalnih, dok se za termin "handicap" vezuje gubitak ili ograničenje šansi da se osoba uključi u život društva na jednakoj osnovi sa drugima. S druge strane, termin „djeca sa posebnim potrebama”, smatra se neadekvatnim jer su potrebe djece univerzalne, a načini ostvarenja istih različiti i individualni. Stoga se kao prihvatljiv preporučuje termin „djeca sa smetnjama u razvoju”.

12. **Diskriminacija po osnovu invalidnosti** – znači svako pravljenje razlike, isključivanje ili ograničavanje po osnovu invalidnosti čiji cilj ili posljedica jeste ograničavanje ili poništavanje priznanja, uživanja ili spovođenja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda u oblastima politike, ekonomije, socijalnih, kulturnih, građanskih prava i bilo kojoj drugoj oblasti. Diskriminacija uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumnih adaptacija.
13. **Jednake mogućnosti** – Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom definišu termin „izjednačavanje mogućnosti“, kao proces kojim različiti dijelovi društva i okoline, kao što su službe, djelatnosti, informisanje i dokumentacija, postaju dostupni svima, posebno osobama sa invaliditetom.
14. **Rodna ravnopravnost** – podrazumijeva da muškarac i žena imaju jednake uslove za ostvarivanje potpunih ljudskih prava i mogućnost da doprinesu nacionalnom, političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom napretku, kao i da podjednako uživaju koristi od tog napretka. Pored toga, uključuje obavezu vlade da vodi politiku jednakih mogućnosti; da bliže definiše sadržaj načela ravnopravnosti u pojedinim oblastima društvenog života, posebno u sferi ekonomije i politike; ustanovljavanje mogućnosti preduzimanja mjera **afirmativne akcije** radi otklanjanja faktičke neravnopravnosti; i zaštitu prava na ravnopravnost.
15. **Komunikacija** – obuhvata jezike, prikazivanje tekstova, Brajevo pismo, taktilnu komunikaciju, formate sa velikim slovima, pristupačne multimedije, kao i pisane medije, audio snimke, jednostavan jezik, ljudske čitače i augmentativne i alternativne oblike, sredstva i formate komunikacija, uključujući pristupačne informativne i komunikacijske tehnologije.
16. **Jezič** – obuhvata govorne i znakovne jezike i druge oblike neizgovorenih jezika.

3. DOKUMENTI NA KOJIMA SE TEMELJI STRATEGIJA

1) Međunarodni pravni akti:

- Univerzalna deklaracija UN-a o pravima čovjeka
- Standardna pravila OUN-a za unapređenje položaja OSI
- Milenijumski razvojni ciljevi
- Evropska socijalna povelja (revidirana)
- Konvencija UN-a o pravima djeteta
- Deklaracija Svjetske zdravstvene organizacije (SZO) o odgovornosti država članica SZO za zdravlje naroda
- Evropska politika i „Ciljevi zdravlja za sve u 21. vijeku” (SZO)
- Svjetska deklaracija o obrazovanju za sve (Jomtien, 1990.)
- Preporuka Evropske unije o koherentnoj politici za osobe sa invaliditetom
- Akcioni plan Savjeta Evrope za promociju prava i punog učestvovanja u društvu osoba sa invaliditetom: Unapređivanje kvaliteta života OSI u Evropi 2006-2015. godine
- Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom (2006.)

2) Domaći pravni akti, izvještaji i analize:

- Ustav Crne Gore
- Strategija za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Crnoj Gori
- Nacionalni izvještaj o položaju OSI u Crnoj Gori
- Nacionalni plan akcija za djecu u Crnoj Gori
- Komparativna analiza strategija za osobe sa invaliditetom

4. CILJEVI STRATEGIJE

U ovom poglavlju se definiše glavni cilj Strategije, svrha donošenja dokumenta i opšti ciljevi Strategije. *Glavni cilj* Strategije je dugoročno postavljeni finalni rezultat očekivan da se postigne u zadatom vremenskom periodu. *Svrha* ukazuje na razlog donošenja dokumenta. Glavni cilj Strategije se razrađuje kroz *opšte ciljeve*, kao multidisciplinarne i multiresorne, i koji se sprovode kroz posebne ciljeve i mjere unutar svake oblasti Strategije.

Glavni cilj Strategije:

Unapređenje položaja OSI u RCG i njihovo uključivanje u sve oblasti društva na ravnopravnoj osnovi.

Svrha donošenja dokumenta

Svrha nacionalne strategije za OSI je uspostavljanje najšireg pravnog okvira za definisanje politike prema OSI u skladu sa socijalnim modelom pristupa invalidnosti.

Opšti ciljevi strategije su:

- Zaštititi i unaprijediti prava OSI razvojem efikasnog sistema pravne zaštite, razvijanjem prevencije i sprečavanjem diskriminacije;
- Obezbijediti uslove za puno i aktivno učestvovanje OSI u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi kroz razvoj i primjenu politike pružanja jednakih mogućnosti, posebno u oblastima zapošljavanja, rada, obrazovanja, kulture i stanovanja;
- Obezbijediti socijalne, zdravstvene i druge usluge osobama sa invaliditetom u skladu sa njihovim realnim potrebama i u skladu sa međunarodnim standardima;
- Obezbijediti osobama sa invaliditetom adekvatan standard življenja i socijalnu sigurnost;
- Osigurati pristup osobama sa invaliditetom njihovom životnom okruženju, sredstvima javnog prevoza, institucijama, uslugama, sistemima komunikacije i informacijama planskim i osmišljenim uklanjanjem barijera i izgradnjom pristupačnih objekata i usluga;
- Senzibilisati društvo za probleme i prava OSI sistematskom i planskom edukacijom, informisanjem i uklanjanjem postojećih stereotipa i predrasuda;

5. OBAVEZUJUĆI PRINCIPI DJELOVANJA

Nacionalna strategija definiše osnovne principe djelovanja:

- Socijalna integracija
- Samopredstavljanje
- Participacija
- Afirmativna akcija
- Poštovanje različitosti
- Jednake mogućnosti
- Zabrane diskriminacije
- Rodna ravnopravnost
- Poštovanje prava čovjeka, dostojanstvo, nezavisnost pojedinca, što obuhvata slobodu izbora i samostalnost pojedinca
- Decentralizacija
- Održivost

6. VREMENSKI OKVIR ZA KOJI SE DONOSI STRATEGIJA

Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori se donosi za period od 2008. do 2016. godine. Na osnovu ciljeva i mjera koje postavlja Strategija, donose se akcioni planovi za periode od dvije godine.

7. OPIS POSTOJEĆEG STANJA – OPŠTA SLIKA

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), procjenjuje se da u Crnoj Gori ima najmanje 10% osoba sa invaliditetom (OSI) od ukupne populacije. Nema preciznih i pouzdanih podataka o OSI, naročito o karakteru, vrstama i nivou oštećenja, a ne postoje ni cjeloviti statistički podaci o OSI na državnom nivou. Organi i institucije, koji pružaju određene vrste usluga i servisa osobama sa invaliditetom, vode parcijalne evidencije o korisnicima svojih usluga.³

Tako, Fond penzijskog i invalidskog osiguranja (PIO) ima podatke za 26.365 korisnika invalidske penzije. Zavod za zapošljavanje Crne Gore ima podatke o 2.699 OSI koji su prijavljeni kao nezaposleni kod ove službe.

Fond PIO ima podatke o 1.797 korisnika prava na naknadu za pomoć i njegu drugog lica, dok Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja ima podatke da korisnika prava na dodatak za pomoć i njegu drugog lica ima 5.021, a korisnika lične invalidnine 1.255, po Zakonu o socijalnoj i dječjoj zaštiti, a po propisima o boračkoj i invalidskoj zaštiti 158.

³ Podaci su iz Nacionalnog izvještaja o OSI Crne Gore i odnose se na 2005. godinu.

Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja raspolaže podacima o korisnicima ustanova za smještaj OSI⁴, Ministarstvo prosvjete i nauke ima podatke o učenicima koji pohađaju posebne ustanove i specijalna odjeljenja redovnih škola, kao i podatke o učenicima sa smetnjama u razvoju koji pohađaju redovne škole.

Ovo su samo podaci o specijalizovanim servisima za OSI, ali zbog svoje parcijalnosti, oni ne pružaju cjelovitu sliku o njihovom položaju. Jasno je da nije obuhvaćena cijela populacija, a nema ni podataka koliko OSI koristi opšte sisteme i servise namijenjene cijeloj populaciji, niti podataka o njihovoj dostupnosti osobama s invaliditetom.

Tokom pripreme Strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Crnoj Gori, pokazalo se da blizu 60% OSI živi na granici siromaštva ili ispod nje.

Na prethodnom nacionalnom popisu stanovništva, održanom 2003. godine, nije postojalo pitanje o postojanju invalidnosti. U više navrata pokretane su inicijative i prijedlozi organizacija OSI da se ovo pitanje uvede u proces popisa stanovništva, ali do sada su ovakve inicijative uvijek odbijane. Takođe, do sada pitanja invalidnosti nijesu bila uključivana u opšta nacionalna istraživanja po različitim osnovama.

Generalno gledano, način procjene OSI od strane komisija za kategorizaciju se zasniva na oboljenju (oštećenju), a ne na individualnim potrebama. Procjena po pravilu služi kao osnov za usmjeravanje OSI u specijalne sisteme i servise i ne podstiče njihovo uključivanje u opšte integrisane sisteme i servise namijenjene svim građanima.

Djeca sa smetnjama u razvoju se procjenjuju od strane prvostepene komisije koju čini šest članova – 4 stalna: pedijatar, psiholog, pedagog i socijalni radnik i 2 promjenljiva – ljekar određene specijalnosti i defektolog odgovarajuće specijalnosti, zavisno od posebne potrebe djeteta. Usmjeravanje djece sa invaliditetom vrši se na osnovu Pravilnika iz 2006. godine, koji sadrži definicije utemeljene u socijalnom modelu pristupa invalidnosti.

Procjenu OSI vrše i komisije Fonda za PIO i centara za socijalni rad, prilikom aplikacije za odlazak u invalidsku penziju, odnosno radi ostvarivanja prava na ličnu invalidninu i naknadu za njegu i pomoć drugog lica. Obzirom da se oba prava izvode iz zakonske definicije odsustva sposobnosti za rad, odnosno samostalnog zadovoljavanja osnovnih životnih aktivnosti, procjene se temelje na utvrđivanju onoga što OSI ne može da uradi.

Razvrstavanje OSI vrši se po vrsti i stepenu tjelesnog oštećenja i to u sistemu PIO, u Zakonu o socijalnoj zaštiti, u propisima o boračkoj i invalidskoj zaštiti. Ovo razvrstavanje po tjelesnom oštećenju se često koristi kao osnov za ostvarivanje pojedinih prava i povlastica, na primjer u carinskim i poreskim propisima. Utvrđivanje tjelesnog oštećenja u sistemu PIO regulisano je Pravilnikom o utvrđivanju tjelesnih oštećenja, a u sistemu boračko-invalidske zaštite Zakonom o boračkoj i invalidskoj zaštiti („Službeni list RCG” br. 69/03) i pratećim pravilnicima.

U praksi postoji dosta kontroverzi oko procjene sposobnosti za rad osoba sa intelektualnim invaliditetom i osoba sa autizmom. Kao značajni izazovi nameću se

⁴ Ustanove za smještaj OSI su ustanove socijalne i dječje zaštite koje se nalaze van Crne Gore, jer Crna Gora ne raspolaže takvim kapacitetima. Po podacima iz 2007. godine, za ovu vrstu usluge Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja finansira u prosjeku 243 € mjesečno po osobi.

odsustvo jasnih kriterijuma, nedostatak dovoljnog broja kvalifikovanog osoblja sa znanjima vezanim za određene specifične i malobrojnije kategorije OSI.

Ako se tačan broj OSI u državi Crnoj Gori ne zna, nesumnjivo se zna da ova populacija spada u najsiromašnije i najmarginalizovanije društvene grupe. U Preporukama udruženja OSI za Strategiju za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Republici Crnoj Gori, izdvojeno je deset uzroka siromaštva ove populacije:

- Nezaposlenost – kako samih OSI tako i članova njihovih porodica;
- Niski i neredovni lični dohoci;
- Neadekvatna ekonomska politika;
- Neadekvatna socijalna i stambena politika;
- Neosjetljivost sredine na probleme OSI;
- Neadekvatna i nepotpuna zdravstvena zaštita;
- Neadekvatna zakonska regulativa kojom je regulisana ova oblast;
- Kolaps privrede;
- Nizak nivo građanske svijesti i
- Neadekvatan i nepristupačan obrazovni sistem.

Pored nabrojanog, postoje i drugi brojni činioci koji negativno utiču na ukupni položaj OSI u Crnoj Gori. Na osnovu urađene SWOT⁵ analize prepoznati su unutrašnji i spoljni činioci koji utiču na položaj OSI.

Kao **snage** u društvu na kojima se oslanja politika prema OSI, prepoznate su:

- Pozitivna tradicija (pomoć bližnjem u nevolji);
- Tendencija povratka vrijednostima dobrotvorstva i zadužbinarstva;
- Ostvarena široka društvena podrška započetom procesu pridruživanju EU i integracijama;
- Postojeći materijalni i ljudski resursi;
- Razvijeni kapaciteti pojedinih organizacija OSI;
- Zvanična državna (deklarativna) volja da se ispune zahtjevi EU i Strategija donese;
- Podrška pojedinih državnih institucija i pojedinaca;
- Pozitivna iskustva i primjeri saradnje Vlade i organizacija OSI i među samim organizacijama OSI;
- Mala teritorija i mali broj stanovnika Crne Gore;
- Otvorenost medija i
- Otvorenost civilnog društva ka iskustvima u regionu.

Kao **slabosti** društva, koje ometaju integraciju OSI i njihove organizacije u društvo, prepoznati su:

- Tradicija (predrasude, stereotipi, konzervativizam, netolerantnost);
- Nedostatak kompetentnog kadra (donosioci odluka, institucije);
- Neadekvatna raspodjela finansijskih sredstava organizacijama OSI;

⁵ SWOT – akronim nastao od engleskih riječi: Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats, tj. snage, slabosti, mogućnosti, prijetnje.

- Nedostatak sredstava za stalno finansiranje organizacija OSI;
- Nerazumijevanje promjena koje donosi proces integracije u međunarodnu zajednicu;
- Neadekvatna međuresorna saradnja;
- Neprikladnost i nepristupačnost (fizičke sredine, institucija, udžbenika, informacija,...);
- Nedostupnost informacija;
- Nedostatak jedinstvene baze podataka o OSI u Crnoj Gori;
- Nepoznavanje problema sa kojima se susreću OSI, njihovih sposobnosti i mogućnosti kojima raspolažu;
- Problemi koji opterećuju saradnju Vlade i organizacija OSI;
- Problemi koji opterećuju saradnju između samih organizacija OSI;
- Mala teritorija i mali broj stanovnika Crne Gore;
- Kriza i raspad porodice;
- Niska stopa nataliteta, starenje stanovništva i okretanje društva prioritarno problemima starijih osoba;
- Okretanje društva sebi i zanemarivanje potreba drugih (otuđenje pojedinaca od društva);
- Porast broja oboljelih od bolesti zavisnosti;
- Povećan broj oboljelih uopšte (faktori: stres, slaba ishrana, zagađenje, rat...);
- Povećan stepen agresivnosti kod mladih;
- Povećan broj saobraćajnih nesreća i
- Odsustvo i neadekvatnost mjera zaštite na radu.

U analizi spoljašnjih faktora, koji utiču na položaj OSI (PESTEL analiza⁶), prepoznate su brojne mogućnosti i prijetnje.

Mogućnosti koji se pružaju nosiocima politike prema OSI su:

- Crna Gora je nova država – međunarodna zajednica očekuje brzo prihvatanje i sprovođenje svjetskih standarda (jasno definisanih);
- Povećan interes inostranstva (EU) za prava i položaj OSI u svijetu;
- Fokusiranje interesovanja svjetske javnosti na socijalni model invalidnosti;
- U toku je postupak usvajanja i ratifikacije Konvencije UN o pravima OSI od strane država članica;
- Kompjuterizacija kao svjetski trend;
- Razvoj informativnog društva (preuzete obaveze) – spremnost za finansiranje razvoja;
- Proces integracije Crne Gore u međunarodne organizacije;
- Prevladavanje modela ulaganja u prevenciju problema i rješavanje problema tamo gdje su nastali;
- Otvorenost međunarodnih finansijskih organizacija za podršku ostvarivanju i zaštiti prava OSI;
- Priliv stranih investicija i
- Tendencija promjene sistema vrijednosti.

⁶ PESTEL – akronim nastao od riječi: politički, ekonomski, socijalni, tehnološki, ekološki i legislativni trendovi. PESTEL analiza je dopuna SWOT analize.

Prijetnje koje spolja mogu da ugroze sprovođenje politike prema OSI su:

- Opasnost neprepoznavanja problematike OSI kao prioriteta u opštem prilivu investicija i zahtjeva međunarodnog faktora;
- Nestabilno političko okruženje u regionu;
- Nekritično davanje privilegija stranim investitorima;
- Ograničenost roka finansijske podrške i razumjevanja međunarodnog faktora;
- Okretanje pažnje donatora drugim državama i regionima;
- Strani investitori uslovljavaju zakonski okvir;
- Prikriveni pritisak ka redifinisanju sistema vrijednosti i
- Dupli standardi.

Pitanja važna za OSI i vezana za probleme invalidnosti su danas u Crnoj Gori uglavnom u nadležnosti Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, ali i druga ministarstva preuzimaju dio odgovornosti, obavljajući funkcije iz svojih nadležnosti. Neka ministarstva, poput Ministarstva kulture, sporta i medija i Ministarstva prosvjete i nauke, imaju male radne grupe koje se bave pitanjima vezanim za invalidnost, dok se u drugim ministarstvima problematikom OSI po potrebi bave različiti službenici u sklopu svojih redovnih aktivnosti.

8. OBLASTI OBUHVAĆENE STRATEGIJOM

8.1. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Ocjena postojećeg stanja

Zdravstvena zaštita osoba sa invaliditetom (OSI), kao dio opšte zdravstvene zaštite stanovništva, regulisana je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti, Zakonom o zdravstvenom osiguranju i Zakonom o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica. Politika u ovoj oblasti zasniva se na Strateškom razvojnom planu zdravstvenog osiguranja Crne Gore do 2011, Strategiji razvoja zdravstva, Strategiji razvoja zaštite mentalnog zdravlja i Modelu primarne zdravstvene zaštite u Crnoj Gori.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti definiše zdravstvenu zaštitu kao: „skup mjera i aktivnosti na očuvanju, zaštiti i unapređenju zdravlja, sprječavanju i suzbijanju bolesti i povreda, ranom otkrivanju bolesti, pravovremenom liječenju i rehabilitaciji“.

Zakon o zdravstvenom osiguranju, između ostalog, reguliše i: zdravstvenu zaštitu boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata, članova njihovih porodica i korisnika prava na novčanu naknadu materijalnog obezbjeđenja boraca, kao i korisnika socijalno zaštitnih prava, u skladu sa posebnim propisima; podizanje nivoa mentalnog zdravlja građana, liječenje i rehabilitacija duševno oboljelih koji nijesu osigurani po drugom osnovu, kao i smještaj i liječenje oboljelih od duševnih bolesti koji mogu da ugroze sebe i okolinu u kojoj žive, u skladu sa zakonom; zdravstvenu zaštitu lica ometenih u fizičkom i mentalnom razvoju.

Zakon o zdravstvenom osiguranju predviđa da zdravstvena zaštita obuhvata „medicinsko-tehnička pomagala (proteze, ortopedska pomagala, stomato-protetičku pomoć i stomatološke materijale i naknade), a obim prava i standarde zdravstvene zaštite utvrđuje Vlada, vodeći računa“, između ostalog, „o djeci koja su trajno nesposobna za samostalan život i rad“, „o hendikepiranim licima sa značajnim tjelesnim oštećenjem od najmanje 70% utvrđenih u smislu posebnih propisa i licima oboljelim od zaraznih bolesti, reumatske groznice i njenih komplikacija, šećerne bolesti“ i drugih bolesti. Nadalje, Zakon predviđa da „ličnom učešću u troškovima korišćenja zdravstvene zaštite, ne podliježu slijepa i gluvonijema lica, lica oboljela od paraplegije i kvadriplegije, mišićne distrofije, multipleks skleroze, i cerebralne paralize, kao i hendikepirana lica sa značajnim tjelesnim oštećenjem od najmanje 70% utvrđene u smislu posebnih propisa“.

Dalje, Zakon o zdravstvenom osiguranju predviđa da se osiguranicima, između ostalih, smatraju OSI i mentalno nedovoljno razvijena lica. Pravo iz obaveznog zdravstvenog osiguranja obuhvata pravo na zdravstvenu zaštitu, naknadu zarade za vrijeme privremene spriječenosti za rad i naknadu troškova prevoza u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite. Pravo na zdravstvenu zaštitu, između ostalog, obuhvata prevenciju, preglede i liječenje bolesti, stomatološke preglede i liječenja, rehabilitaciju, lijekove i medicinska sredstva i medicinsko-tehnička pomagala. U okviru obaveznog osiguranja osiguranim licima predviđeno je da se pokriva 100% cijene za preglede, liječenje i rehabilitaciju u slučaju povrede i bolesti lica koja su teško duhovno ili tjelesno ometena u razvoju, za preglede i liječenje multipleks skleroze, progresivnih neuro-mišićnih bolesti, cerebralne paralize, paraplegije i tetraplegije, kao i za medicinsko-tehnička pomagala u vezi sa liječenjem povreda i bolesti. Predviđa se i pokrivanje najmanje 100% cijene zdravstvenih usluga za kućno liječenje i rehabilitaciju u stacionarnoj ustanovi. Predviđeno je da se zdravstvena zaštita u punom iznosu bez participacije, između ostalih, obezbijedi ratnim vojnim invalidima i civilnim invalidima rata, slijepim licima, trajno nepokretnim licima i licima koja ostvaruju pravo na naknadu za tuđu negu i pomoć. Prema Zakonu o zaštiti mentalno oboljelih lica⁷, mentalno oboljelo lice ima pravo da bude liječeno u najmanje ograničavajućoj okolini i sa najmanje ograničavajućim, nametljivim i prinudnim metodama, a predviđeno je i obavezno uključivanje članova porodice ili zakonskog zastupnika mentalno oboljelog lica. Liječenje i zaštita mentalno oboljelog lica moraju biti zasnovani na individualno utvrđenom planu, sa kojim je to lice upoznato i saslušano njegovo mišljenje. Maloljetna mentalno oboljela lica uživaju posebnu zaštitu. Tako, ona imaju pravo da budu zbrinuta u zajednici, osim ako je to objektivno nemoguće. Osim toga, mentalno oboljelo lice, odnosno njegov zakonski zastupnik, ukoliko ono nije sposobno, ima pravo da bira doktora koji će da ga liječi u centru za mentalno zdravlje, odnosno psihijatrijskoj ustanovi koja je najbliža njegovom mjestu stanovanja ili mjestu stanovanja srodnika ili prijatelja i ima pravo da se vrati u zajednicu čim se utvrdi da njegovo zdravstveno stanje to dozvoljava.

Zakon o zdravstvenom osiguranju predviđa da dijete osiguranika ima prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, pod uslovima iz ovog zakona, do završetka obaveznog školovanja po propisima iz oblasti obrazovanja, a ako je na redovnom ili

⁷ „Službeni list RCG“, br. 32/05

vanrednom školovanju, do kraja roka propisanog za redovno školovanje, a najkasnije do navršene 26. godine života. U skladu sa ovim Zakonom dijete, koje je zbog bolesti opravdano prekinulo školovanje, ima prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i za vrijeme trajanja te bolesti, a ako nastavi školovanje ima prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i poslije starosne granice utvrđene u stavu 1. ovog člana, ali najduže onoliko vremena koliko je trajao prekid školovanja zbog bolesti. Opravdanost prekida školovanja zbog bolesti utvrđuje se u skladu sa opštim aktom Fonda. Ako dijete postane nesposobno za samostalan život i rad, u smislu posebnih propisa, prije isteka roka za redovno školovanje, ima prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i za vrijeme dok takva nesposobnost traje. Pravo na obavezno zdravstveno osiguranje pripada i djetetu koje postane trajno nesposobno za samostalan život i rad u smislu posebnih propisa i poslije uzrasta utvrđenog u Zakonu, ako nema sopstvenih sredstava za izdržavanje i ako ga osiguranik izdržava. Djeca bez roditelja i djeca za koje je organ starateljstva utvrdio da su bez roditeljskog staranja imaju prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja. Djeca koja imaju jednog ili oba roditelja imaju prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja kao djeca koja zbog zdravstvenog stanja roditelja ili drugih okolnosti u smislu posebnih propisa roditelji nijesu u mogućnosti da se staraju o djeci i da ih izdržavaju.

Fond zdravstva utvrđuje indikacije za medicinsko-tehnička pomagala (proteze, ortopedska i druga pomagala, stomato-protetičku pomoć, stomatološke materijale i nadoknade) i standarde za materijale od kojih se izrađuju ova sredstva, rokove korišćenja, kao i uslove za izradu novih sredstava prije isteka tih rokova.

Kriterijumi i postupak za ostvarivanje prava na pomagala uređeni su *Pravilnikom o načinu i postupku ostvarivanja prava na medicinsko-tehnička pomagala*, kojim je predviđeno da se osiguranom licu odobrava obnovljeno i servisno pomagalo, i to invalidska kolica kada se koriste za privremenu upotrebu; protetička sredstva, ortopedička sredstva, ortopedske cipele, ortopedski ulošci, invalidska kolica, pomoćna pomagala za olakšavanje kretanja, naočare sa staklenim kontaktnim sočivima, očne proteze, očne prizme i tiflotehnička pomagala. Prema Pravilniku, pravo na ortopedička pomagala i medicinsku rehabilitaciju osigurano lice ostvaruje na osnovu nalaza i mišljenja Prvostepene ljekarske komisije republičkog Fonda za zdravstveno osiguranje. Ukoliko je osigurano lice nepokretno, kao i kad nije moguće iz medicinskih razloga prevesti se sredstvima javnog saobraćaja, ljekarska komisija odobrava prevoz sanitetskim kolima do zdravstvene ustanove, koja se obezbjeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja. Ovaj podzakonski akt pooštrio je restriktivan i u velikom dijelu diskriminatorski za određene grupe OSI. Na primjer, u okviru ovog pravilnika, oboljeli od distrofije imaju pravo na banjско-klimatsko liječenje i fizikalnu rehabilitaciju jedanput godišnje u trajanju od 28 dana, a oboljeli od multipleks skleroze imaju svake druge godine u trajanju od 28 dana. Nasuprot tome, osobe sa povredom ili oštećenjem centralnog nervnog sistema (CNS) usljed neke bolesti, to pravo imaju samo jedanput u životu u trajanju od 21 + 7 dana. Takođe, osobe sa amputiranim ekstremitetima ovo pravo imaju jedanput u životu u trajanju od 21 + 7 dana. Osim toga, Fond zdravstva još uvijek nije sklopio ugovore sa relevantnim proizvođačima i distributerima pomagala. Jedini ovlašćeni proizvođač i distributer, sa kojim imaju saradnju, je Zavod za ortopedsku protetiku „Rudo“, čija su ortopedska pomagala zastarjela i neadekvatna. I ta i takva pomagala OSI čekaju po nekoliko godina i ne mogu ih dobiti. Zbog toga su često prinuđene da participiraju u cijeni pomagala ili da koriste pomagala lošijeg kvaliteta.

Neka neophodna pomagala uopšte se ne nalaze na listi pomagala (na primjer respiratori za osobe sa posljedicama kvadriplegije i neuromišićnih oboljenja), a za druga su propisani nerealni rokovi trajanja i periodičnih remonta/ zamjena dijelova (električna kolica, kolica za kvadriplegiju, proteze za osobe sa amputiranim ekstremitetima, specijalni kasetofoni za slijepa lica, aparati za gluve, itd). Za izradu ortopedskih pomagala ne postoji dovoljno edukovano osoblje.

Ni jedna zdravstvena ustanova u Crnoj Gori nije u potpunosti prilagođena potrebama OSI. Najveći broj zdravstvenih ustanova u Crnoj Gori nije pristupačan osobama sa invaliditetom, a kod ustanova zdravstva koje su djelimično prilagođene, to prilagođavanje se uglavnom odnosi na prilaze i ulaze. Zbog velikog nagiba ili neadekvatne postavljenosti, pomenuti prilazi i ulazi, u najvećem broju slučajeva, ne ispunjavaju ni minimum standarda, što za posledicu ima njihovu neupotrebljivost.

Što se tiče prilagođenosti unutrašnje infrastrukture potrebama OSI, u ustanovama zdravstvene zaštite, stanje još manje zadovoljava. Ovdje se posebno misli na prilagođenost toaleta, kupatila, samih bolesničkih soba, kao i ambulanti i ostalih pratećih dijagnostičkih sadržaja. Bitno je istaći da su kreveti veoma zastarjeli, a i ako su novije izrade, dušeci na njima su u tako lošem stanju, da ova lica vrlo lako mogu dobiti dekubitalne rane. Bolnice ne raspolažu specijalnim antidekubitalnim dušecima za potrebe ove populacije.

Po pitanju prilagođenosti ustanova zdravstva potrebama gluvih lica, stanje takođe nije zadovoljavajuće. Nijedna zdravstvena ustanova do sada, u okviru svojih prijemnih i ostalih službi, nije zaposlila nijedno lice koje bi moglo da komunicira sa osobama kojima je neophodna komunikacija gestovnim govorom. Tako, ova lica imaju velikih problema prilikom ostvarivanja svojih prava na zdravstvenu zaštitu.

Za lica sa oštećenim vidom situacija je donekle lakša, jer njihove potrebe mogu dijelom zadovoljiti postojeće službe koje se nalaze u zdravstvenim objektima. Međutim, zadovoljavanje njihovih potreba otežano je u pogledu komunikacije sa bolničkim osobljem. Bolničko osoblje nije edukovano za kvalitetnu komunikaciju sa osobama sa umanjnim senzorskim sposobnostima (slijepi i gluve osobe).

Postoji i problem nedostatka multidisciplinarnih timova pri zdravstvenim ustanovama koji bi pružali psihosocijalnu podršku porodicama OSI, roditeljima djece sa invaliditetom i upućivali ih na odgovarajuće nadležne institucije i organizacije OSI. Takođe, potrebna je dalja edukacija timova u razvojnim savjetovalištim za OSI i članove njihovih porodica.⁸

Trenutno postoje 3 razvojna savjetovališta u Crnoj Gori, ali ona kvalitetom svojih usluga ne zadovoljavaju potrebe korisnika. Prema *Pravilniku o bližim uslovima u pogledu standarda, normative i načina ostvarivanja primarne zdravstvene zaštite preko izabranog tima doktora ili izabranog doktora*⁹ pomenuta savjetovališta zovu se Centri za djecu s posebnim potrebama i namijenjeni su djeci do 15 godina starosti.

Usluge patronažnih zdravstvenih službi, kao ni usluge fizioterapeuta po kućama nijesu dostupni osobama sa invaliditetom.

⁸ U septembru 2006. godine završen je projekat dodatne edukacije medicinskog kadra na nivou primarne zdravstvene zaštite u Centrima za potporu djeci sa poteškoćama u razvoju (razvojnim savjetovalištim). Početkom septembra 2007. godine je završen tender na kojem je izabran konsultant za izradu plana i programa doedukacije.

⁹ „Službeni list RCG“ broj 39/04

Ne postoje zakonske prepreke ostvarivanju prava na servise za seksualno i reproduktivno zdravlje žena i muškaraca sa invaliditetom, ali u praksi postoji izuzetno mali broj pristupačnih zdravstvenih ustanova u kojima one/oni mogu ostvariti ta prava. Ginekološke ordinacije pristupačne ženama sa invaliditetom ne postoje u Crnoj Gori. Dodatne teškoće izazivaju rasprostranjene predrasude vezane za roditeljstvo i seksualnost žena i muškaraca sa invaliditetom.

U Crnoj Gori postoji jedna specijalizovana ustanova za banjsko-klimatsko liječenje i fizikalnu rehabilitaciju za osobe koje zadobiju fizički invaliditet ili obole od nekih bolesti koje dovode do umanjenih fizičkih sposobnosti (povrede CNS-a, povrede i oštećenja lokomotornog aparata, neuromišićna oboljenja i sl.). Unutar ove ustanove postoji jedinica za rano otkrivanje rizika razvoja invalidnosti kod djece, habilitacioni tretman i rehabilitaciju djece. Ova ustanova raspolaže sa svim potrebnim kapacitetima za banjsko-klimatsko liječenje i fizikalnu rehabilitaciju pomenutih lica. Na žalost, iako su ovi kapaciteti dovoljni za potrebe Crne Gore, populacija kojoj je neophodno banjsko-klimatsko liječenje i fizikalna rehabilitacija usljed povređivanja ili nekog oboljenja koje za posljedicu ima invaliditet, nemaju zakonsku mogućnost za besplatno korišćenje ovog tipa liječenja u najvećem broju slučajeva. Djeca sa smetnjama u razvoju imaju zakonsku mogućnost za besplatan, ali ograničen tretman u ovoj instituciji.

Pored pomenute institucije, u sklopu 6 bolnica u Crnoj Gori postoje odjeljenja za djelimičnu fizikalnu rehabilitaciju. Takođe, jedina bolnica za osobe sa teškim intelektualnim smetnjama, *Specijalna bolnica za liječenje psihijatrijskih bolesnika* u Kotoru, dijelom je klasična bolnica za liječenje nekih oblika zavisnosti i duševnih oboljenja.

Zakoni koji regulišu ovu oblast: Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o zaštiti mentalno oboljelih lica.

Cilj Strategije u ovoj oblasti: Unapređenje zdravlja OSI i njihovih porodica, kroz razvoj sveobuhvatnog univerzalnog sistema zdravstvene brige na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou, osjetljivog na opšte i specifične potrebe zdravstvene njege OSI.

Obavezujući principi djelovanja:

- Pravo na život ima prednost u primjeni medicinske pomoći i zdravstvene zaštite;
- Prvo prevencija i rehabilitacija, pa onda njega;
- Pravo na kvalitetnu medicinsku uslugu;
- Zabrana diskriminacije i jednaka dostupnost medicinskih usluga i odgovarajući medicinski tretman, bez obzira na prirodu i težinu oboljenja;
- Baziranje rehabilitacionih programa na individualnim potrebama OSI, kao i na načelima punog učešća i ravnopravnosti;
- Zaštita od neprimjerenog finansijskog rizika u slučaju bolesti.

Mjere:

1. Izraditi jedinstvenu centralnu bazu podataka o OSI u Crnoj Gori, koja će se nalaziti pri Ministarstvu zdravlja, rada i socijalnog staranja;
2. Obezbijediti protokole o obaveznoj saradnji i razmjeni podataka između centralne baze i ostalih sektora zaduženih za prikupljanje podataka vezanih za OSI;
3. Obezbijediti stalno ažuriranje centralne baze podacima iz oblasti zdravstvene zaštite OSI;
4. Prilikom sljedećeg popisa stanovništva predvidjeti i evidenciju OSI;
5. Izmijeniti podzakonske akte tako da zdravstveno osiguranje pokrije 100% cijene za sve usluge rehabilitacije u stacionarnim ustanovama, a da se zdravstvena zaštita u punom iznosu bez participacije obezbijedi za sve kategorije OSI, bez pravljena razlika po stepenu i porijeklu oštećenja;
6. Donijeti program razvijanja kvalitetnih odnosa na relaciji korisnik usluga (OSI) – zdravstveni radnici;
7. Izraditi program aktivnosti na polju prevencije, radi povećanja broja preventivnih pregleda osiguranih lica i sprečavanja nastanka invalidnosti i težih oštećenja organizma;
8. Obezbijediti jednak pristup u zdravstvene ustanove i prioritet za OSI prilikom ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu;
9. Obezbijediti da sve OSI mogu besplatno dobiti adekvatna savremena pomagala, shodno njihovoj dijagnozi;
10. Rekonstruisati ili adaptirati sve zdravstvene ustanove u Crnoj Gori i prilagoditi ih važećim standardima za OSI;
11. Oformiti zasebno odjeljenje za zaštitu prava i interesa OSI pri Ministarstvu zdravlja, rada i socijalnog staranja;
12. Osnovati rehabilitacioni centar za punu rehabilitaciju i oporavak OSI;
13. Formirati mobilne timove fizioterapeuta, koji će svoje usluge pružati osobama sa invaliditetom u njihovim domovima;
14. Formirati mrežu razvojnih savjetovališta na nivou države koja će obezbijediti pružanje usluga na savremen način i izjednačiti kvalitet usluga u svim razvojnim savjetovalištim. Savjetovališta će funkcionisati kao multidisciplinarni timovi i pružaće podršku djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama i upućivati ih na odgovarajuće organizacije OSI i na ostale postojeće servise;
15. Otvoriti savjetovališta za OSI u postraumatskom periodu;
16. Izraditi programe edukacije osoblja zdravstvenih ustanova na nivou primarne zdravstvene zaštite radi edukovanja o specifičnostima bolesti i stanja vezenih za OSI i predvidjeti ih kao jedan od uslova za dobijanje licence za rad u ovoj oblasti;
17. U svim većim bolnicama u državi zaposliti lica koja će biti tumači za gestovni govor.

Nosioci aktivnosti: Vlada Crne Gore, Savjet za brigu o licima sa invaliditetom Republike Crne Gore, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Fond zdravstva, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Ministarstvo finansija, domovi zdravlja, bolnice, Univerzitet Crne Gore – Medicinski fakultet, lokalna samouprava, organizacije OSI i organizacije koje programski djeluju u korist OSI, Ljekarska komora, Institut za javno zdravlje, Monstat, Sekretarijat za razvoj.

8.2. SOCIJALNA ZAŠTITA I PENZIJSKO-INVALIDSKO OSIGURANJE

Ocjena postojećeg stanja:

Socijalna zaštita osoba sa invaliditetom (OSI) u Crnoj Gori je regulisana Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti i Zakonom o boračkoj i invalidskoj zaštiti.

U Zakonu o socijalnoj i dječjoj su predviđena prava kojima treba da se obezbijedi socijalna sigurnost OSI i djece sa smetnjama u razvoju. Međutim, ni obim obuhvaćenih korisnika, ni vrste usluga, a ni visina iznosa samih socijalnih davanja, predviđenih ovim Zakonom, ne zadovoljavaju ni njihove osnovne potrebe.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, između ostalog, bavi se pitanjem smještaja OSI u ustanovu. Pravo na smještaj u ustanovu imaju „djeca i mladi sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću; dijete sa poremećajima u ponašanju; lice sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću, kojem se usljed stambenih ili zdravstvenih ili socijalnih ili porodičnih prilika ne može obezbijediti zaštita na drugi način; odraslo invalidno lice i staro lice kojem se usljed stambenih ili zdravstvenih ili socijalnih ili porodičnih prilika ne može obezbijediti zaštita na drugi način“. Predviđa se da se „smještaj u ustanovu ostvaruje se zbrinjavanjem u ustanovu i obezbjeđenjem naknade troškova smještaja. Smještaj se ostvaruje kao dnevni, privremeni, povremeni ili trajni. Postupak za ostvarivanje prava ostvaruje se kod centra, pod uslovima i po postupku propisanim ovim zakonom i Porodičnim zakonom. Korisniku ne može prestatu pravo prije nego što centar obezbijedi uslove za smještaj u drugu ustanovu, smještaj u drugu porodicu ili drugi oblik socijalne i dječje zaštite. Troškove smještaja u ustanovu snosi korisnik, roditelj, odnosno srodnik koji je dužan da izdržava korisnika i drugo pravno ili fizičko lice koje je preuzelo plaćanje troškova smještaja. Izuzetno, za lica koja nijesu u mogućnosti da snose troškove smještaja sredstva se obezbjeđuju u budžetu Republike. Kriterijume i mjerila za utvrđivanje visine troškova smještaja u ustanovu čiji je osnivač država propisuje nadležni organ državne uprave.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti na uopšten način uređuje kvalitet socijalnih servisa predviđenih zakonom, tako da ne postoje garancije kvaliteta socijalnih usluga uz poštovanje načela korisničke kontrole usluga.

Socijalne servise obezbeđuje nacionalni i lokalni nivo. U započetom procesu decentralizacije Crne Gore neki socijalni servisi su u procesu transformacije na lokalni nivo, ali lokalne samouprave nemaju potrebne ljudske i finansijske resurse kako bi pružili optimalan nivo kvaliteta usluga na standardizovan način u cijeloj državi.

Izmjenama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti i Zakona o lokalnoj samoupravi, nije uređena racionalna, održiva, decentralizovana mreža socijalnih usluga i davanja uz garantovanje istih standarda, kriterijuma i kvaliteta usluga u svim opštinama Crne Gore, uz podršku sa centralnog nivoa tamo gdje je to neophodno.

Trenutno u Crnoj Gori postoji samo jedan dnevni centar. Za OSI i djecu sa smetnjama u razvoju ne postoje drugi servisi koji bi im omogućili da žive u zajednici, a koji su formirani uz učešće države. Dnevni centar koji je osnovan u Bijelom Polju predstavlja prvi alternativni oblik socijalne zaštite djece sa smetnjama u razvoju i radi u okviru Centra za socijalni rad.

Postoje i servisi koje ne obezbjeđuje država, nego nevladine organizacije. To su: igračkoteke, pravna savjetovališta i druga, usluge štampanja na Brajevom pismu, pružanje pomoći u ortopedskim pomagalicama, sanitetskom materijalu, hrani, odjeći i obući. Obim i vrste usluga daleko su ispod minimalnih potreba populacije OSI. Vremenski su ograničeni na trajanje projekta putem kojeg se finansiraju, tako da nijesu održivi.

U Crnoj Gori ne postoji sistem personalne asistencije kontrolisan od strane korisnika, kao ni zakon niti bilo kakav pravni akt kojim se to reguliše.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti predviđa određene vrste pomoći roditeljima djece sa smetnjama u razvoju, kako bi dijete moglo ostati u porodici. Osnovna prava iz socijalne zaštite su, između ostalog: materijalno obezbjeđenje porodice, lična invalidnina, njega i pomoć drugog lica, smještaj u ustanovu.

Pravo na materijalno obezbjeđenje porodice može ostvariti porodica, odnosno član porodice, ako je nesposoban za rad. Pravo na materijalno obezbjeđenje utvrđuje se u odnosu na prihode i imovinu svih članova porodice, tako da to pravo može ostvariti porodica. Iznosi davanja su simbolični, fiksni i ne prate troškove života. Pri tome, treba naglasiti da je visina ovog davanja jednaka za korisnika koji je OSI i onoga koji to nije, što je apsurd. Naime, zna se da su troškovi OSI koja je u socijalnoj potrebi najmanje 3 puta i više veći nego za korisnika koji nije OSI.

Pravo na ličnu invalidninu ima lice kod koga je nesposobnost za samostalan život i rad nastala prije navršene 18. godine života. Visina lične invalidnine iznosi 50 € mjesečno, i ovdje je iznos simboličan, fiksni i ne prati troškove života. Ovo pravo je restriktivno jer se vezuje za godine starosti a ne za invaliditet.

Pravo na njegu i pomoć drugog lica ima korisnik: materijalnog obezbjeđenja kojem je, zbog tjelesnog ili mentalnog oštećenja ili starosti ili trajnih zdravstvenih promjena, potrebna stalna njega i pomoć drugog lica za obavljanje osnovnih životnih potreba; lične invalidnine; lice sa teškom tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću, kojem je potrebna stalna njega i pomoć drugog lica za obavljanje osnovnih životnih potreba. Pravo na njegu i pomoć drugog lica može ostvariti lice pod uslovom da ovo pravo nije ostvarilo po drugom osnovu. Visina njege i pomoći drugog lica, iznosi 50 € mjesečno. I ovdje je iznos simboličan, fiksni i ne prati troškove života.

Dodatak za djecu je jedno od osnovnih prava iz dječje zaštite. Pravo na dodatak za djecu može ostvariti: dijete korisnika materijalnog obezbjeđenja; dijete sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću, koje se može osposobiti za samostalan život i rad; dijete sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću, koje se ne može osposobiti za samostalan život i rad. Visina dodatka za djecu iznosi mjesečno za dijete: sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću koje se može osposobiti za samostalan život i rad 20 €; sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću koje se ne može osposobiti za samostalan život i rad 25 €.

Pomenuta prava koja su data fiksno u simboličnim iznosima su bliže regulisana *Pravilnikom o medicinskim indikacijama za ostvarivanje prava iz socijalne i dječje zaštite*. Taj Pravilnik je potpuno zasnovan na medicinskom pristupu, neprecizan je i veoma restriktivan u pogledu kriterijuma za ostvarivanje prava, tako da ih ostvaruje veoma mali broj OSI.

OSI imaju pravo da konkurišu za stanove za lica u stanju socijalne potrebe pod jednakim uslovima kao i osobe bez invaliditeta. Treba naglasiti da ne postoje nikakvi

kriterijumi koji OSI stavljaju u povlašten položaj. Ovi stanovi se finansiraju iz raznih fondova lokalnih samouprava.

Za razliku od simboličnih materijalnih prava po osnovu Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, koja su data u fiksnom iznosu i ne prate troškove života, Zakon o boračkoj i invalidskoj zaštiti ovo pitanje je riješio na jedan kvalitetan i sveobuhvatan način. Naime, korisnici prava, u smislu ovog zakona, su: borac; vojni invalid; porodica palog borca; civilni invalid rata; članovi porodice umrlog borca, vojnog invalida i civilnog invalida rata¹⁰.

Prava u smislu ovog zakona, su: lična invalidnina; dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica; ortopedski dodatak; porodična invalidnina i uvećana porodična invalidnina; novčana naknada materijalnog obezbjeđenja; porodični dodatak; zdravstvena zaštita i druga prava u vezi sa ostvarivanjem zdravstvene zaštite; ortopedska i druga pomagala; banjsko i klimatsko liječenje; besplatna i povlašćena vožnja; pogrebni troškovi¹¹.

Pored toga, za razliku od OSI koje su korisnici prava po osnovu Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, vojni invalidi i civilni invalidi rata razvrstavaju se, radi ostvarivanja prava po ovom zakonu, u grupe invaliditeta prema stepenu tjelesnog oštećenja organizma izraženom u procentu. Procenat invaliditeta određuje se, trajno ili privremeno, srazmjerno oštećenju organizma koje je nastalo kao posljedica rane, povrede, ozljede ili bolesti zadobijene u slučajevima utvrđenim ovim zakonom.¹²

Lična invalidnina, porodična invalidnina, uvećana porodična invalidnina, dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica, ortopedski dodatak, novčana naknada materijalnog obezbjeđenja i porodični dodatak određuju se u mjesečnim iznosima.¹³ Osnov za određivanje mjesečnih primanja je iznos od 307,00 €. ¹⁴ Mjesečna novčana primanja usklađuju se polugodišnje (1. januara i 1. jula tekuće godine) sa kretanjem troškova života i prosječne zarade zaposlenih na teritoriji Republike Crne Gore¹⁵.

Primjera radi, dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica određuje se u procentu od 50% od osnova utvrđenog zakonom.¹⁶ Porodična invalidnina određuje se u procentu od 10% od osnova utvrđenog zakonom. Porodična invalidnina za korisnika koji je to pravo ostvario kao član porodice palog borca, kao i vojnika na služenju vojnog roka i lica u rezervnom sastavu poginulog ili umrlog od posljedica rane, povrede, ozljede ili bolesti zadobijene za vrijeme vršenja vojnih dužnosti u Vojsci, određuje se u procentu od 60% od osnova utvrđenog zakonom. Ako pravo na porodičnu invalidninu ostvaruje više članova porodice, za svakog sauživaoca iznos porodične invalidnine uvećava se za 50%¹⁷.

¹⁰ Član 6.

¹¹ Član 20.

¹² Član 21.

¹³ Član 27.

¹⁴ Član 27, stav 1.

¹⁵ Član 27, stav 1.

¹⁶ Član 30.

¹⁷ Član 36.

Prema podacima Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja¹⁸, mjesečna novčana primanja za korisnike boračke i invalidske zaštite utvrđena su u sljedećim iznosima: lična invalidnina od 24,90 € do 415,17 € zavisno od procenta invaliditeta; dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica 207,58 €; ortopedski dodatak 103,78 €; porodična invalidnina 41,51 €, porodična invalidnina po osnovu palog borca 249,10 €; uvećana porodična invalidnina 145,31 €; novčana naknada materijalnog obezbjeđenja 83,03 €; porodični dodatak 176,45 €; pogrebni troškovi 415,17 €.

Zakon o PIO uređuje obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje. Penzione beneficije i programi obezbijeđeni su za OSI na nediskriminatoran način. Međutim, Zakon o PIO ne predviđa da osobe, koje su otišle u invalidsku penziju, poput starosnih penzionera, imaju pravo da i tokom penzije obavljaju poslove po ugovoru o djelu i autorskom djelu.

Fond PIO određuje obavezan kontrolni pregled korisnika prava, najkasnije u roku od tri godine od dana utvrđivanja invalidnosti, osim u slučajevima propisanim opštim aktom Fonda.

Nadalje, predviđeno je da osiguranik kod koga nastane potpuni gubitak radne sposobnosti, stiče pravo na punu invalidsku penziju.

Osiguranik kod koga nastane djelimični gubitak radne sposobnosti stiče pravo na djelimičnu invalidsku penziju, a osiguranik, kod koga nastane potpuni gubitak radne sposobnosti, stiče pravo na invalidsku penziju: ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću – bez obzira na dužinu penzijskog staža; odnosno, ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću – pod uslovom da je gubitak radne sposobnosti nastao prije navršenja godina života propisanih za sticanje prava na starosnu penziju i da je imao navršen penzijski staž koji mu pokriva najmanje jednu trećinu radnog vijeka.

Osiguranik kod koga je invalidnost prouzrokovana bolešću ili povredom van rada nastala prije navršenja 30 godina života stiče pravo na invalidsku penziju pod povoljnijim uslovima: do navršenih 20 godina života – bez obzira na dužinu staža osiguranja; odnosno, od 20. godine do navršenih 30 godina života – ako do nastanka invalidnosti ima ukupno najmanje godinu dana staža osiguranja, ako je to za osiguranika povoljnije.

Ovim Zakonom predviđeno je da dijete stiče pravo na porodičnu penziju i ona mu pripada do navršenih 15 godina života.

Poslije navršenih 15 godina života dijete stiče pravo na porodičnu penziju i ona mu pripada do završetka školovanja, ali najkasnije do navršenih: 20 godina života, ako pohađa srednju školu; odnosno, 23 godine života, ako pohađa višu školu; odnosno, 26 godina života, ako pohađa fakultet.

Dijete stiče pravo na porodičnu penziju i ona mu pripada dok traje nesposobnost za samostalan život i rad, nastala poslije uzrasta do koga se djeci obezbjeđuje pravo na porodičnu penziju, a prije smrti osiguranika, odnosno korisnika prava, pod uslovom da ga je osiguranik, odnosno korisnik prava izdržavao do svoje smrti.

¹⁸ Podaci iz Rješenja koje je Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja donijelo na osnovu člana 27. stav 4. Zakona o boračkoj i invalidskoj zaštiti („Službeni list RCG“, broj 69/2003) i odluke o usklađivanju mjesečnih novčanih primanja korisnika boračke i invalidske zaštite od 01. jula 2007. godine, broj 0603 – 4855 od 23.07.2007. godine.

Dijete, u skladu sa propisima o razvrstavanju djece ometene u razvoju, stiče pravo na porodičnu penziju i ona mu pripada od prestanka zaposlenja, odnosno obavljanja samostalne djelatnosti.

Djetetu kome je školovanje prekinuto zbog bolesti pravo na porodičnu penziju pripada i za vrijeme bolesti do Zakonom propisanih godina života, kao i iznad tih godina, ali najviše za onoliko vremena koliko je zbog bolesti izgubilo od školovanja.

Zakoni koji regulišu ovu oblast: Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, Zakon o boračkoj i invalidskoj zaštiti i Zakon o PIO.

Cilj Strategije u ovoj oblasti: Povećati stepen integrisanosti OSI u društvo kroz uspostavljanje savremenog sistema socijalne zaštite i obezbjeđenje adekvatnog životnog standarda.

Obavezujući principi djelovanja:

- Pravo na adekvatan životni standard i socijalnu zaštitu;
- Zabrana diskriminacije na osnovu invaliditeta.

Mjere:

1. Obezbijediti stalno ažuriranje centralne baze podacima iz oblasti socijalne zaštite OSI;
2. Izmijeniti i dopuniti propise koji bliže određuju kriterijume za novčana davanja vezana za invaliditet, tako da budu izražena u procentima i vezana za prosječne zarade u državi (npr. 70% prosječne zarade) kako bi pratila rast životnih troškova;
3. Izmijeniti Zakon o PIO u pogledu uslova za ostvarivanje prava na invalidsku penziju kada je invalidnost nastupila kao posljedica povrede ili bolesti van rada kako bi i lica starija od 30 godina u ovom slučaju ostvarivala pravo na invalidsku penziju, u pogledu dužine staža osiguranja, kao i lica do 30 godina života, kao i računanje staža sa uvećanim trajanjem za OSI koje rade skraćeno radno vrijeme, a imaju više od 70% invaliditeta;
4. Izmijeniti i dopuniti podzakonska akta kako bi se obezbijedilo ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite bez diskriminacije, kao i veći značaj socijalne anamneze prilikom davanja ocjene nalaza i mišljenja komisije;
5. Obezbijediti posebnu socijalnu (materijalnu) zaštitu osoba sa teškim invaliditetom (osobe sa 100% invaliditeta);
6. Uspostaviti i primjenjivati standarde pružanja usluga korisnicima u oblasti socijalne zaštite;
7. Preduzeti mjere kako bi se što veći broj ustanova socijalne zaštite učinio potpuno pristupačnim za OSI;
8. Reformisati postojeće ustanove za smještaj OSI i sprovesti socijalizaciju njegovih korisnika u društvo, u mjeri u kojoj je to moguće;
9. Donijeti i sprovesti posebne programe edukacije zaposlenih u socijalnoj i dječjoj zaštiti, kao i ljekara koji su članovi socijalno-ljekarskih komisija za rad sa OSI;

10. Omogućiti sistematsko i organizovano stručno usavršavanje pružalaca usluga za OSI u duhu socijalnog modela;
11. Osnažiti timove u centrima za socijalni rad koji bi se bavili isključivo problematikom vezanom za OSI i oformiti ih tamo gdje ne postoje. Iskoristiti postojeće kadrove na lokalnom nivou (iz razvojnih savjetovališta, mobilnih timova, vrtića, škola, biroa rada) radi izrade planova praćenja i pružanja podrške u rehabilitaciji, školovanju, zapošljavanju, i ostvarivanju ostalih prava;
12. Razraditi sistem stalnog i organizovanog ispitivanja potreba OSI korisnika centra za socijalni rad;
13. Poboljšati pristup informacijama i samo informisanje OSI o pravima iz socijalne zaštite.
14. Obrazovati fondove iz kojih će se finansirati izgradnja i kupovina stanova namijenjenih osobama sa invaliditetom koje se nalaze u teškoj materijalnoj situaciji;
15. Ujednačiti kriterijume za dodjelu stanova za lica u stanju socijalne potrebe na lokalnom nivou i predvidjeti invaliditet kao jedan od kriterijuma za prioritarnu dodjelu pomenutih stanova;
16. Predvidjeti pravo na podržano socijalno stanovanje;
17. Predvidjeti da najmanje 10% stanova za lica u stanju socijalne potrebe mora biti izgrađeno u skladu sa standardima pristupačnosti;
18. Osnovati i razviti nove/nedostajuće servise bazirane na istraženim potrebama korisnika:
 - Mreža dnevnih centara za djecu sa smetnjama u razvoju;
 - Plaćeni prevoz djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim pratiocima do centara gdje se školuju ili gdje borave;
 - Centri za podsticanje samostalnog života OSI;
 - Prevoz osoba sa invaliditetom „od vrata do vrata“;
 - Gestovni prevodilac;
 - Psi vodiči i pomagači;
 - Službe za psihološko osnaživanje;
 - Starateljstvo – lice koje se brine o OSI i koje to obavlja kao profesionalno zanimanje, a koje može biti iz uže porodice ili po izboru same OSI. Ovaj rad treba da bude uračunat u staž za PIO;
 - Specijalizovano hraniteljstvo za djecu sa smetnjama u razvoju;
 - Personalni asistent za pomoć osobama sa invaliditetom;

Nosioci aktivnosti: Vlada Crne Gore, Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo finansija, centri za socijalni rad, Fond PIO, ustanove socijalne zaštite, Univerzitet Crne Gore – Fakultet političkih nauka, lokalna samouprava, organizacije OSI i organizacije koje programski djeluju u korist OSI.

8.3. OBRAZOVANJE

Ocjena postojećeg stanja:

U Crnoj Gori ne postoje zvanični podaci o broju osoba sa invaliditetom (OSI) uopšte, a samim tim ni djece sa smetnjama u razvoju. Nedostaje precizna evidencija djece sa smetnjama u razvoju, kao i odraslih osoba sa invaliditetom.

Ministarstvo prosvjete i nauke u saradnji sa OECD-om¹⁹ je sakupilo podatke i napravilo Bazu podataka o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama u obrazovnom sistemu Crne Gore. Školskim sistemom u Crnoj Gori obuhvaćeno je 2.415 djece sa smetnjama u razvoju, odnosno oko 10%.

Ukoliko se pravi analiza ovih podataka, a u skladu sa međunarodnim kategorijama (prijedlog kategorije A, B, C po OECD-ovoj klasifikaciji), onda se može reći da se ovaj broj najviše odnosi na djecu iz kategorije „A“ koju čine učenici sa smetnjama ili nedostacima, opisanim u medicinskim terminima, koji proističu iz organskih poremećaja, a koji se povezuju sa organskim patologijama, npr. u vezi sa senzornim, motornim, ili neurološkim nedostacima. Cross-nacionalnu kategoriju „B/ posebne potrebe“ čine učenici sa smetnjama ili nedostacima u emocionalnom funkcionisanju, sa problemima u ponašanju ili teškoćama u učenju. Cross-nacionalnu kategoriju „C/ posebne potrebe“ čine učenici sa smetnjama koje proističu, prvenstveno, iz socio-ekonomskih, kulturoloških i/ili jezičkih faktora.

Pored pomenute baze podataka u Ministarstvu prosvjete i nauke, koja ne raspolaže podacima o djeci sa smetnjama u razvoju koja nijesu uključena u sistem redovnog i specijalnog školovanja, postoje i baze podataka pojedinih organizacija OSI. Prema procjenama Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), oko 10% ukupnog broja djece ima neku vrstu smetnji, što bi značilo da u Crnoj Gori od 180.000 djece do 18 godina njih do 18.000 ima neku vrstu invaliditeta (smetnji u razvoju).

Prema procjenama i istraživanjima, samo 2-5% djece sa smetnjama u razvoju dobijaju obrazovanje u redovnim školama²⁰.

Broj djece sa smetnjama u razvoju koji je obuhvaćen redovnim školovanjem je mali i iznosi 2.415 (2.23%), što je posljedica nedovoljno fleksibilnog i razrađenog sistema obrazovanja i nepostojanja odgovarajuće evidencije nadležnih službi u opštinama o njima. U posebnim ustanovama školuje se ukupno 429 djece.

Ukupan broj djece sa smetnjama u razvoju u predškolskim ustanovama u Crnoj Gori je 185, odnosno 2%, dok ih je u osnovnim školama 1.591, odnosno 2%. U osnovnim školama postoje redovne i posebne grupe. Redovne grupe pohađa 1.490 djece sa smetnjama u razvoju (93,65%), a posebne 101 dijete (6,35%). U 10 redovnih škola postoje posebna odjeljenja u kojima se u školskoj 2006/07. školovao 101 učenik sa smetnjama u razvoju. Ukupan broj djece sa smetnjama u razvoju obuhvaćene redovnim srednjoškolskim obrazovanjem je 196, odnosno 1%.²¹

Kada govorimo o usmjeravanju djece sa smetnjama u razvoju u redovni vaspitno-obrazovni proces, evidentno je da donošenje rješenja o usmjeravanju djeteta, gotovo po pravilu, izostaje budući da je formiranje Komisija za usmjeravanje i njihova do-edukacija u pripremnoj fazi. Za sada, škole djecu uključuju, najčešće, na osnovu mišljenja stručnih

¹⁹ OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (*engl* Organizacija za privrednu saradnju i razvoj), Directorate for Education (*engl* Direktorat za obrazovanje)

²⁰ Ovo su neke procjene iz iskustva dosadašnjeg rada organizacije “Save the Children UK“, dakle, nijesu zvanične, jer zvaničnih podataka nema.

²¹ Svi podaci su zasnovani na onima iz Baze podataka Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore.

saradnika iz razvojnih savjetovališta. Međutim, ima slučajeve da za dijete postoji rješenje o usmjeravanju, ali da u njemu nije primijenjen princip inkluzivnog obrazovanja. Evidentno je nepoznavanje i neadekvatna primjena postojećeg Zakona o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama i *Pravilnika o kriterijumima za određivanje oblika i stepena nedostataka, smetnje, odnosno poremećaja djece i omladine sa posebnim potrebama*.

Takođe, izražen je problem obrazovanja OSI koji su zbog neadekvatne politike u ovoj oblasti uglavnom bili isključeni iz sistema obrazovanja.

Ne postoji dovoljna medijska popularizacija potrebe za školovanjem djece sa smetnjama u razvoju i uopšte OSI, što je neophodno zbog razbijanja naslijeđenih predrasuda i stereotipa prema ovom pitanju. Nema ni osmišljenih akcija medijskog predstavljanja ustanova u kojima se obrazuju OSI, obrazovnih programa, pozitivnih primjera u školovanju OSI, nema ni dovoljno specijalizovanih emisija koje bi bile posvećene ovoj temi, niti je štampano dovoljno odgovarajućih brošura i publikacija.

Kao model školovanja i profesionalnog osposobljavanja OSI u Crnoj Gori je do skoro razvijan sistem obrazovanja u posebnim ustanovama, dok se sistem inkluzivnog obrazovanja još uvijek iz brojnih razloga teško sprovodi: predrasude, nedostatak edukovanog kadra, fizičke barijere.

Obrazovanje i osposobljavanje OSI vrši se i u okviru ustanova za profesionalnu rehabilitaciju.

U Crnoj Gori postoje 4 posebne ustanove za školovanje djece i omladine sa invaliditetom, i to: *Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine*, koji pohađa 99 učenika; *Centar za obrazovanje i osposobljavanje „1. jun“*, koji pohađa 136 učenika (učenici sa lakim i umjerenim smetnjama u mentalnom razvoju i učenici sa autizmom), *Zavod za školovanje i rehabilitaciju lica sa poremećajima sluha i govora*, koji se nalazi u Kotoru i pohađa ga 162 učenika, i *Specijalni zavod za djecu i omladinu „Komanski most“*, u kojem je smješteno 133 lica, od kojih su 23 djece. Same škole u okviru posebnih ustanova finansira Ministarstvo prosvjete i nauke, dok troškove smještaja i ishrane finansira Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja.

U Crnoj Gori ne postoje tehničke ni druge mogućnosti da se postojeće posebne ustanove bave obrazovanjem gluvo-slijepih osoba. Prema podacima pomenutih posebnih ustanova i Zavoda za školstvo, broj kvalifikovanih nastavnika je nedovoljan u odnosu na potrebe djece koja žele da uče znakovni jezik i/ ili Brajevo pismo.

Obrazovanje slijepih lica se odvija u *Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine* u Podgorici, u kome se pored ostalih osoba sa fizičkim invaliditetom školuju i slijepa djeca.

Zavod za školovanje i rehabilitaciju lica sa poremećajima sluha i govora u Kotoru se dijelom integrisao u redovno školstvo. Namijenjen je isključivo populaciji djece i omladine sa oštećenjem sluha, a posljednjih godina upisuje i djecu bez smetnji u razvoju. U školskoj 2006/07. se školovalo, pored 85 (48,57%) djece sa oštećenjem sluha, i 90 (51,43%) djece bez smetnji u razvoju.

Na Univerzitetu Crne Gore u školskoj 2006/07. je studiralo 27 studenata sa invaliditetom.

Generalno gledano, problem arhitektonskih barijera u školama je veoma izražen. Najveći broj školskih objekata i učila nijesu prilagođeni potrebama OSI. Na jednom dijelu osnovnih i srednjih škola su prilagođeni prilazi i ulazi i dio toaleta²².

Za djecu sa smetnjama u razvoju, koja se mogu uključiti u redovne grupe, obrazovanje se izvodi tako što škola prilagođava metode i oblike rada njihovim obrazovnim potrebama. Za njih se ne koriste posebni programi i udžbenici, već u zavisnosti od vrste smetnje, shodno mogućnostima i očuvanim kapacitetima, vrši se prilagođavanje i pravljenje individualnog obrazovnog plana. Ovo je predviđeno Zakonom o obrazovanju djece sa posebnim potrebama. Zavod za školstvo je dao model prilagođavanja aktuelnih programskih ciljeva i standarda.

Iz svih ovih razloga, u skladu sa Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama, pri Zavodu za školstvo su organizovani specijalizovani mobilni timovi, koji podrazumijevaju aktiviranje stručnjaka iz resursa posebnih ustanova i onih iz redovnog sistema, koji su edukovani za oblast inkluzivnog obrazovanja. Oni se uključuju u rad u redovnim školama u kojima se školuju djeca sa smetnjama u razvoju, u zavisnosti od vrste smetnje. Ciljevi rada ovih timova su: pomoć djeci sa smetnjama u razvoju, roditeljima, nastavnicima i stručnim službama u školama u kojima su uključena djeca sa smetnjama u razvoju.

Zakoni koji regulišu ovu oblast: Zakon o opštem obrazovanju i vaspitanju i Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama.

Posebni cilj Strategije u ovoj oblasti: Uključivanje u proces obrazovanja sve kategorije djece sa smetnjama u razvoju i odrasle OSI, kako bi se obezbijedio razvoj njihovih potencijala, osjećaja dostojanstva i lične vrijednosti.

Obavezujući principi djelovanja:

- Dostupnost obrazovnog sistema svima;
- Najbolji interes djeteta.

Mjere:

1. Obezbijediti stalno ažuriranje centralne baze podacima iz oblasti obrazovanja OSI;
2. U postojeću zakonsku regulativu uključiti nova rješenja: resursne centre, punktove za podršku inkluzivnom procesu, period opservacije (u vrtiću ili školi za dijete za koje postoji dileme u koji ga vid školovanja uključiti zbog težine razvojne smetnje koju ima);
3. Reformisati sistem predškolskog vaspitanja, što podrazumijeva da sva djeca sa smetnjama u razvoju budu obavezno obuhvaćena sistemom besplatnog predškolskog vaspitanja;

²² Adaptacije su urađene u okviru projekata koje su realizovale organizacije OSI, ili same škole, uz finansijsku podršku Ministarstva prosvjete i nauke, odnosno stranih donatora. Tri novosagrađene škole su prilagođene prema standardima koji važe za ovu oblast i nalaze se u Podgorici, i to 2 srednje i 1 osnovna.

4. Dopuniti i izmijeniti *Pravilnik o kriterijumima za određivanje oblika i stepena nedostataka, smetnji i poremećaja djece sa smetnjama u razvoju*, po pitanju načina uključivanja ove djece u obrazovne programe;
5. Izmijeniti postojeće i donijeti nove nastavne planove i programe za individualni rad koji predviđaju pravo svakog djeteta da se uključi na sve dostupne aktivnosti;
6. Osavremeniti i uvesti redovne nastavne planove i programe u posebnim ustanovama, koji mogu biti prilagođeni ili modifikovani, koji bi se mogli primjenjivati i u redovnim školama;
7. Obezbijediti inkluzivno i besplatno osnovno i srednje obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju u zajednicama u kojima žive;
8. Osmisliti i sprovesti stalne informativne kampanje za uključivanje djece sa smetnjama u razvoju u vaspitno obrazovni proces;
9. Uspostaviti sistem praćenja djece sa smetnjama u razvoju, od najranijeg djetinjstva do srednjoškolskog obrazovanja, kroz međusektorsku saradnju razvojnih savjetovaništa sa komisijama za razvrstavanje djece i sa Zavodom za zapošljavanje;
10. Vršiti stalna istraživanja potreba djece sa smetnjama u razvoju, koja su uključena u obrazovne institucije, kako bi se došlo do autentičnih podataka o njihovim potrebama, a koji će poslužiti za dalje planiranje politike reforme obrazovanja za djecu sa smetnjama u razvoju i OSI;
11. Osmisliti i sprovesti programe stalnog ispitivanja potreba porodica koje imaju djecu sa smetnjama u razvoju, vezanih za njihovo školovanje i integraciju.
12. Primjenjivati princip „afirmativne akcije“ prilikom upisa OSI na Univerzitet Crne Gore;
13. Obezbijediti obrazovanje za odrasle OSI, kojima je ta mogućnost u djetinjstvu zbog diskriminacije i neadekvatnog obrazovnog sistema bila uskraćena;
14. Obezbijediti prostorne uslove za uključivanje sve djece u programe obrazovanja, a posebno poboljšati fizičku dostupnost zgrada obrazovnih institucija;
15. Reformisati sistem posebnih ustanova u skladu sa najnovijim saznanjima iz svjetske prakse i teorije i integrisati ih u redovno školstvo, kao resursne centre;
16. Osposobiti članove komisija za usmjeravanje radi primjene novog koncepta, čiji principi treba da se baziraju na socijalnom modelu invalidnosti;
17. Obezbijediti kvalifikovani kadar za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju;
18. Uključiti roditelje djece sa smetnjama u razvoju, koji treba da budu partneri u sprovođenju procesa obrazovanja i sprovođenje programa osnaživanja roditelja, radi ohrabrivanja njihovog učešća u procjenjivanju i donošenju odluka koje se tiču njihove djece;
19. Stalno edukovati sve roditelje, kao i svu djecu, o pravima i mogućnostima OSI;
20. Podsticati volonterski rad sa djecom sa smetnjama u razvoju, kao dopunu profesionalnom timu;
21. Stalno edukovati zaposlene u nadležnim državnim organima, organima lokalne samouprave i privredi, kao i predstavnike nevladinog sektora o pravima i potrebama djece sa smetnjama u razvoju;
22. Uspostaviti servise podrške, kao što su: dnevni centri, personalna asistencija, dostupan prevoz, tumači gestovnog govora i sl;

23. Razviti odgovarajuće tehnologije u obrazovanju i obučavanju djece sa smetnjama u razvoju;
24. Stimulisati nove izdavačke politike i povezivanje sa elektronskim medijima u oblasti obrazovanja, kao i širom medijskom politikom (TV emisije, kompjuterski i obrazovni softver i sl.);

Nosioci aktivnosti: Vlada Crne Gore, Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo pomorstva i saobraćaja, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Ministarstvo finansija, Univerzitet Crne Gore – Filozofski fakultet, mediji, lokalna samouprava, organizacije OSI i organizacije koje programski djeluju u korist OSI.

8.4. PROFESIONALNA REHABILITACIJA²³ I ZAPOŠLJAVANJE

Ocjena postojećeg stanja

Postojeće zakonodavstvo u Crnoj Gori ne obezbjeđuje pravne osnove za institucionalni okvir realizacije profesionalne rehabilitacije i podsticanja bržeg zapošljavanja osoba sa invaliditetom (OSI). To ima za posljedicu izuzetno male mogućnosti za zapošljavanje osoba ove ranjive grupe. Postoji niz drugih prisutnih razloga, koji utiču na problem njihovog zapošljavanja: izražene predrasude i stereotipi kod poslodavaca o njihovim radnim sposobnostima; nizak nivo obrazovanja OSI, nedostatak odgovarajućih znanja i vještina; nedostatak službi podrške, koje treba da budu vođene od strane koordiniranih timova, nevladinih organizacija, udruženja i lokalne vlasti; nemotivisanost, a samim tim i nizak stepen samopouzdanja ovih osoba; nedostatak adekvatne komunikacije, razmjene informacija i podataka između ustanova koje se bave obrazovanjem i zapošljavanjem.

Problemi koji prate prelazak u više demokratsko društvo, zajedno sa poznatim ekonomskim teškoćama dodatno su pogoršali status ove populacije stanovništva.

Sadašnjim zakonskim rješenjima nije utvrđena procedura profesionalne procjene radnih i drugih mogućnosti kategorisanih nezaposlenih osoba i drugih nezaposlenih osoba, koja imaju određena oštećenja, a nije im utvrđen invaliditet. Osim toga, nije regulisano ni postojanje multidisciplinarnog stručnog tima, koji bi prema utvrđenim standardima, od strane nadležnog državnog organa, procjenjivao invaliditet nezaposlene osobe i opredjeljivao mjere i aktivnosti koje obuhvata profesionalna rehabilitacija. Izuzetak su nezaposleni invalidi rada, kod kojih je izvršena procjena preostale radne sposobnosti od strane nadležnih organa, za vrijeme dok su bili u radnom odnosu.

Jedan od najizraženijih problema u sprovođenju profesionalne rehabilitacije jeste nedostatak finansijskih sredstava za obavljanje svih predviđenih aktivnosti u toku osposobljavanja u posebnim ustanovama. Takođe, nakon odlaska štíćenika iz ustanova za profesionalnu rehabilitaciju, teško je pratiti njihov dalji put, jer se uglavnom prekida svaki kontakt sa njima. Trenutno niska stopa zaposlenosti u odnosu na ovu populaciju posljedica je i nepostojanja adekvatne stručne spreme, tj. onih zanimanja koja su tražena

²³ Profesionalna rehabilitacija u širem smislu obuhvata: profesionalno usmjeravanje, radno osposobljavanje i zapošljavanje

na tržištu rada. To potvrđuju i podaci Zavoda za zapošljavanje, prema kojima su neka od najbrojnijih zanimanja, kao što su kožni galanterista ili prodavači, zanimanja za kojima ne postoji potražnja na tržištu radne snage.

Dosadašnja iskustva govore da su porodice koje imaju OSI bile samo pasivni posmatrači u rehabilitaciji i bez pravih informacija o mogućnostima i uslugama koje im se mogu pružiti u ovom procesu. Takođe, uloga organizacija OSI, koje su najautentičniji predstavnici interesa svojih članova, nije dovoljno naglašena u sprovođenju profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja OSI.

U pogledu ostvarivanja prava na zapošljavanje, važeći propisi na identičan način regulišu ovu oblast za osobe bez invaliditeta i one sa invaliditetom. Još uvijek nije usvojen poseban Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju OSI, kao što je to praksa u svim demokratskim zemljama.

Zavod za zapošljavanje, kao institucija za koju se vezuje značajan dio aktivnosti u realizaciji politike zapošljavanja, svoj uticaj na tržištu rada ostvaruje u okvirima koji su utvrđeni Zakonom o zapošljavanju, propisima iz oblasti rada, zdravstvenog osiguranja, penzijsko-invalidskog osiguranja, kao i razvojnih dokumenata Vlade Crne Gore u oblasti ekonomske politike i usmjeravanja tržišta rada. Zavod je u toku 2002. godine donio i tri pravilnika, čija primjena je od velikog značaja za zapošljavanje OSI²⁴. To su: Pravilnik o pripremi za zapošljavanje, Pravilnik o posredovanju u zapošljavanju i Pravilnik o evidencijama u oblasti rada. Osim toga, Vlada Crne Gore je, u cilju podsticanja zapošljavanja OSI, donijela Uredbu o poreskim olakšicama²⁵, sa rokom trajanja od jedne godine, prema kojoj, poslodavci koji zaposle ta lica, ne plaćaju doprinose za obavezno socijalno osiguranje i naknade za korišćenje komunalnih dobara od opšteg interesa na zarade zaposlenih, kao i porez iz zarade zaposlenih.

Prema podacima Zavoda za zapošljavanje²⁶, na njihovoj evidenciji nalazi se 2.704 OSI (invalidi rada II i III kategorije invalidnosti – 2.125 i kategorisana omladina – 579), što predstavlja oko 8,1% od ukupnog broja nezaposlenih. Kategorisana omladina je većinom, nakon razvrstavanja u određeni stepen i kategoriju ometenosti završila školovanje u II, III i IV stepenu stručnosti, u nekoj od posebnih ustanova i priripada im novčana naknada, koja iznosi 60 % od najniže cijene rada. Pretpostavlja se da postoji veliki broj mladih ljudi sa invaliditetom, koji nijesu obuhvaćeni kategorizacijom u ranom djetinjstvu, te samim tim nijesu stekli odgovarajuće obrazovanje i prijavili se Zavodu.

Od ukupnog broja, žena ima 232 ili 40,01%. Sa I i II stepenom stručnosti ima 322 lica, sa III stepenom 187, sa IV stepenom 67 i VII stepenom 3 lica. U starosnoj dobi od 18 do 25 godina ima 99 lica, od 25 do 30 godina 98, od 30 do 40 godina 222, od 40 do 50 godina 137 lica i preko 50 godina 18 lica. Bez radnog staža je 458 lica ili 79,10 %.

Pošto zapošljavanje određenih kategorija OSI pod opštim uslovima objektivno nije moguće, obzirom na vrstu njihovog invaliditeta, Zavod za zapošljavanje realizuje programe i aktivnosti, prilagođavajući ih njihovim mogućnostima i ograničenjima. Prioritetno ih uključuje u određene programe aktivne politike zapošljavanja, kao što su: javni radovi; kreditna podrška za samozapošljavanje; stručno osposobljavanje za određena zanimanja pod povoljnim uslovima, sufinansiranje doprinosa za socijalno osiguranje za određeni vremenski period, zarada pripravnika i sufinansiranje

²⁴ Pravilnici su objavljeni u „Službenom listu“, br.52/02.

²⁵ „Službeni list RCG“, br. 21/07

²⁶ Podaci iz 30.06.2007. godine

prilagođavanja radnog mjesta i tehničke opreme, u visini do 50 najnižih cijena rada. Takođe, Zavod je, u saradnji sa socijalnim partnerima osnovao Centar za informisanje i profesionalno savjetovanje, koji posluje u prostorijama Biroa rada Podgorica, a čija je funkcija, da korisnicima pruža informacije, koje im mogu biti korisne prilikom planiranja karijere, kao npr: odabir zanimanja, upis u odgovarajuću školu, finansijsku pomoć prilikom školovanja, ispitivanje mogućnosti zapošljavanja i stanja na tržištu rada, i dr. Sve ovo se odnosi i na OSI. Od 2002. godine, u Crnoj Gori je formirano nekoliko privatnih agencija za posredovanje u zapošljavanju, ali se one ne bave izradom programa zapošljavanja nezaposlenih lica koja pripadaju kategoriji teže zapošljivih lica (lica sa invaliditetom, lica koja duže čekaju na zaposlenje i dr).

Iako je Zavod za zapošljavanje posljednjih godina realizovao više programa i aktivnosti, u cilju uspješnijeg uključivanja OSI na tržište rada, one u praksi nijesu dale značajnije rezultate, jer je zapošljavanje OSI uslovljeno postojanjem dobre volje poslodavaca, obzirom da još uvijek nije usvojen zakon koji predviđa obavezu zapošljavanja OSI.

Početkom 2007 godine, Vlada Crne Gore je usvojila i Nacionalnu strategiju zapošljavanja, za period 2007-2010 godine, koja je suštinski i metodološki slična strategijama država članica EU. Strategija zahtijeva, da se, u periodu do 2011. godine preduzme niz mjera i aktivnosti, za osnivanje i funkcionisanje sistema profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja OSI, kao i drugih osoba sa preprekama u zapošljavanju.

Pored nezaposlenih OSI, postoji i veliki broj onih koji su u radnom odnosu i koji u slučaju da budu proglašeni za tehnološki višak imaju povoljniji tretman u odnosu na ostale zaposlene. Tako je Zakonom o radu predviđeno da zaposlenom invalidu, koji je proglašen tehnološko- ekonomskim viškom, a nije mu obezbijeđeno ni jedno od prava predviđenih posebnim programom, poslodavac je dužan da isplati otpremninu najmanje u visini 24 prosječne zarade u Republici, ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću, a najmanje u visini 36 prosječnih zarada u Republici, ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću. Ukoliko je, za zaposlenog invalida povoljnija visina otpremnine, na osnovu prosječne zarade poslodavca, može da se odluči za tu mogućnost. (pozitivna diskriminacija – za ostale osobe je određeno najmanje šest prosječnih zarada u Crnoj Gori)²⁷.

Takođe, na evidenciji nezaposlenih nalazi se prosječno godišnje 2.500 invalida rada II i III kategorije invalidnosti, koji su prestali sa radom bez svoje krivice, zbog stečaja, likvidacije preduzeća, ili su proglašeni tehno-ekonomskim viškom. Najveći broj ovih lica su nekvalifikovani radnici i radnici sa II i III stepenom stručne spreme, sa preko 50 godina starosti. Njima pripada novčana naknada od Fonda PIO, u skladu sa propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju. Pored nezaposlenih invalida rada, u radnom odnosu se nalazi oko 4.500 invalida rada II i III kategorije invalidnosti, kod kojih je invalidnost posljedica neadekvatno obezbijeđene zaštite, povreda na radu, prirodnih (zdravstvenih) predispozicija i skolonosti, više sile i dr.

Po Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju²⁸, na drugačiji način se reguliše status invalida rada. To je sada osiguranik koji je stekao pravo na djelimičnu invalidsku penziju, ukoliko kod njega nastane gubitak radne sposobnosti od 75 %.

²⁷ „Službeni list RCG“, br 54/03

²⁸ „Službeni list RCG“, br 54/03

Zakoni koji regulišu ovu oblast: Zakon o radu, Zakon o zapošljavanju, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju.

Cilj Strategije u ovoj oblasti: Uspostavljanje pravnog okvira za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, koji treba da stvori uslove za njihovo prilagođavanje tržištu rada kroz edukaciju, treninge i profesionalno osposobljavanje, kao i prilagođavanje tržišta rada osobama sa invaliditetom.

Obavezujući principi djelovanja:

- Integracija OSI u radnu sredinu;
- Partnerstvo, tj. koordinacija svih subjekata koji učestvuju u procesu profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja;
- Zapošljavanje na otvorenom tržištu rada, a samo izuzetno pod posebnim uslovima za OSI koje zbog težine i vrste invaliditeta ne mogu naći zaposlenje na otvorenom tržištu rada;
- Korišćenje preostalih radnih sposobnosti i kompenzacija invalidnosti pozitivnim faktorima.

Mjere:

1. Obezbijediti stalno ažuriranje centralne baze podacima iz oblasti profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja OSI;
2. Donijeti pravne propise kojima se utvrđuju okviri za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje OSI;
3. Donijeti plan razvoja profesionalne rehabilitacije, zapošljavanja i rada OSI. To podrazumijeva odgovarajuće obrazovanje i osposobljavanje za određena zanimanja u skladu sa sposobnostima i mogućnostima zapošljavanja prema potrebama i ponudama tržišta rada;
4. Planirati i sprovoditi aktivne politike zapošljavanja OSI;
5. Razvijati i planirati primjenu standarda pristupačnog radnog mjesta kroz oblast zaštite zdravlja na radu;
6. Podsticati i podržavati uključivanje žena sa invaliditetom na tržište rada;
7. Predvidjeti uključivanje i ostvarivanje većeg učešća socijalnih partnera, posebno lokalne samouprave, u oblikovanju i realizaciji određenih programa za zapošljavanje OSI;
8. Obezbijediti multisektorsku saradnju u procesu obrazovanja, profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja OSI;
9. Razvijati međuresorsku saradnju Vlade, organizacija OSI i privatnog sektora, sa fokusom na zapošljavanju i privatnom preduzetništvu OSI;
10. Organizovati multidisciplinarnu procjenu potreba i mogućnosti pojedinca i u skladu sa tim kreirati usluge rehabilitacije, koje treba da počivaju na dobrovoljnoj osnovi i da budu dostupne OSI što je moguće bliže njihovim zajednicama;
11. Osnovati poseban fond za stimulisanje zapošljavanja OSI;
12. Definisati obavezne kvote zapošljavanja OSI za sve poslodavce, pratiti i sankcionisati kršenje ovog propisa;

13. Utvrditi poreske, carinske i druge olakšice, kao i smanjenje doprinosa za socijalno osiguranje za podsticanje poslodavaca da zapošljavaju osobe sa invaliditetom;
14. Podsticati samozapošljavanje, preduzetništvo i razvijati programe podrške preduzetništva i osnivanja malih i srednjih preduzeća od strane OSI;
15. Organizovati kampanje za podizanje svijesti o radnim sposobnostima OSI, kako bi se među građanima, a naročito među poslodavcima, mijenjala svijest i stavovi u pogledu zapošljavanja i rada OSI i njihove radne sposobnosti, a u cilju prevazilaženja negativnih stavova i predrasuda u odnosu na radnike sa invaliditetom;
16. Sprovoditi kontinuirane programe edukacije za stručnjake i osoblje koji rade na uslugama profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja OSI;
17. Donijeti i sprovoditi programe za psihološko osnaživanje OSI u cilju podizanja nivoa svijesti kod OSI o njihovim potencijalima i mogućnostima u pogledu profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja;
18. Osnivati tzv. socijalne kooperative, odnosno proizvodne i uslužne radionice koje osnivaju OSI i koje rade određene proizvode za potrebe tržišta;
19. Razvijati socijalne ekonomije²⁹, kao povremeni ili trajni oblik aktiviranja OSI;
20. Formirati rehabilitacione komisije pri Zavodu za zapošljavanje, koje bi utvrđivale invaliditet kod nezaposlenih osoba, kod kojih to nije već utvrđeno i koje bi određivale usluge radne rehabilitacije;
21. Utvrditi uslove i način osnivanja pravnih lica, koja će se baviti uslugama radne rehabilitacije (izvođači radne rehabilitacije – centri za profesionalnu rehabilitaciju), njihovo finansiranje i dodjela koncesija za izvođenje rehabilitacijskih usluga;
22. Formirati specijalizovane agencije za zapošljavanje OSI.

Nosioci aktivnosti: Vlada Crne Gore, Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo finansija, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, lokalna samouprava, Unija poslodavaca Crne Gore, Privredna komora Crne Gore, organizacije OSI i organizacije koje programski djeluju u korist OSI.

8.5. PRISTUPAČNOST

Ocjena postojećeg stanja

Postojeći propisi u Crnoj Gori ne pokrivaju oblasti fizičkog okruženja i javnih informacija na adekvatan način. Propisi koji predviđaju standarde pristupačnosti sredine osobama sa invaliditetom (OSI), kao što su Zakon o planiranju i uređenju prostora i Zakon o izgradnji, ne poštuju se u praksi. Prema važećim propisima, 3,5% stambenih jedinica mora biti pristupačno za OSI, što je daleko od realnosti. Novi objekti se ne prilagođavaju, a oni za koje se smatra da su prilagođeni nijesu pristupačni za OSI, jer njihove rampe nijesu sagrađene po standardu prema kojem nagib ne smije da prelazi 7%.

Sve do skora eventualni naponi za uklanjanje arhitektonskih barijera bili su stihijski i kampanjski, prije svega na inicijativu organizacija OSI i uz podršku stranih

²⁹ Socijalne ekonomije – kooperative, radne zadruge, odnosi se uglavnom na poljoprivredu

donatora i ponegdje uz participaciju resornih ministarstava ili lokalne samouprave. Sada se čine pomaci, ali smatramo da je neophodno učiniti dodatne napore u ovoj oblasti imajući u vidu potrebe OSI.

U Crnoj Gori gestovni govor nije prepoznat kao zvanični jezik. Jedan od veoma izraženih problema u Crnoj Gori jeste nedostupnost informacija osobama sa invaliditetom, posebno onima sa oštećenjem vida i sluha. Takođe, broj kvalifikovanih nastavnika je nedovoljan u odnosu na potrebe djece i mladih koji žele da uče znakovni jezik i/ili Brajevo pismo. Oni su uglavnom stacionirani u *Zavodu za rehabilitaciju sluha i govora* u Kotoru i u *Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine* u Podgorici, a samo mali broj kvalifikovanih nastavnika postoji u školama koje su obuhvaćene inkluzivnim obrazovanjem.

Zakoni koji regulišu ovu oblast: Zakon o planiranju i uređenju prostora; Zakon o izgradnji; Zakon o etažnoj svojini; Zakon o putevima; Zakon o medijima, Zakon o radio-difuziji; Zakon o javnim radio-difuznim sredstvima.

Cilj Strategije u ovoj oblasti: Uklanjanje arhitektonskih, psiholoških i kulturnih barijera i stvaranje okruženja koja ne ograničava OSI u pogledu uključivanja u društvenu zajednicu.

Obavezujući principi djelovanja:

- Integracija OSI u društvenu sredinu;
- Pristup bez prepreka;
- Partnerstvo.

Mjere:

1. Izraditi standarde pristupačnosti, izmijeniti postojeću pravnu regulativu i obezbijediti kontinuirani nadzor od strane grupe za praćenje izgradnje novih objekata koja će se sastojati od arhitekata i predstavnika organizacija OSI, uz pokretanje sudskih postupaka i sankcionisanje prekršilaca zakona;
2. Dopuniti Zakon o naučno-istraživačkoj djelatnosti i Zakon o inovativnoj djelatnosti, kako bi se predvidjela obavezna primjena univerzalnog dizajna u naučno-istraživačkim i inovativnim djelatnostima;
3. Izmijeniti propise iz oblasti javnog prevoza kako bi se predvidjela obaveza obezbjeđivanja pristupačnosti vozila i saobraćajne infrastrukture za osobe sa težim fizičkim invaliditetom, kao i mjesta za parkiranje tih osoba u svim opštinama³⁰;
4. Inovirati nastavne planove i programe u odgovarajućim visokoškolskim ustanovama, kao i državne ispite za arhitekte, u kojima unijeti sadržaje koji se odnose na postojeće standarde o pristupačnosti sredine osobama sa invaliditetom;
5. Uspostaviti mehanizme saradnje unutar sektora vlasti, kao i saradnje između sva tri sektora, radi obezbjeđivanja pristupa bez prepreka i radi razvoja sistema

³⁰ Osobama sa težim fizičkim invaliditetom i njihovim pratiocima treba izdati dozvole za parkiranje na prostorima na kojima je parkiranje inače zabranjeno i smatra se saobraćajnim prekršajem, kao što su zgrade državnih institucija i prostori za koja je potrebna specijalna dozvola iz bezbjednosnih razloga.

- komunikacije, koji će biti dostupan osobama sa vizuelnim, slušnim i komunikacijskim invaliditetom;
6. Uspostaviti partnerske odnose odgovarajućih fakulteta, strukovnih udruženja inženjera i arhitekata sa organizacijama OSI i organizacijama koje programski djeluju u korist OSI, radi razvoja i primjene standarda pristupa bez prepreka;
 7. Uspostaviti saradnju organizacija OSI i onih koje programski djeluju u korist OSI sa lokalnim samoupravama prilikom donošenja i izmjene urbanističkih planova;
 8. Organizovati plansko informisanje privrednika, a prije svega građevinskih firmi, o standardima pristupačnosti i ukazivanje na ekonomsku profitabilnost izgradnje pristupačnih objekata;
 9. Obezbijediti stalno uklanjanje arhitektonskih barijera na javnim površinama, saobraćajnim komunikacijama, javnim objektima, kao i stambenim objektima;
 10. Usvojiti i realizovati programe prilagođavanja turističkih objekata potrebama OSI. Ove mjere unijeti u propise o kategorizaciji hotelsko-ugostiteljskih objekata i donijeti propise o posebnim oznakama hotela koji su svoje poslovanje i usluge prilagodili potrebama OSI³¹;
 11. Sprovoditi sistematsku adaptaciju starih zgrada, koje nijesu urađene u skladu sa standardima pristupačnosti;
 12. Propisima predvidjeti da, prilikom kupoprodaje javnih objekata, obavezno u ugovoru o kupoprodaji bude definisana obaveza novog vlasnika da istu prilagodi potrebama OSI u skladu sa postojećim standardima;
 13. U saradnji sa nadležnim prosvjetnim organima i organizacijama OSI neophodno je sistematično i kontinuirano raditi na jačanju kadrovskih potencijala kako bi se osobama sa invaliditetom obezbedila besplatna obuka u kretanju;
 14. Edukovati relevantno osoblje u državnim organima na republičkom i lokalnom nivou u pogledu pristupa bez prepreka, da bi se upoznali sa potrebama OSI;
 15. Sistematski i kontinuirano edukovati novinare i urednike i promovisati putem medija važnost pristupa bez prepreka;
 16. Predvidjeti mogućnost učenja znakovnog jezika kao fakultativnog predmeta u redovnim školama od petog razreda osnovne škole i preduzeti mjere u okviru obrazovnog sistema da se edukuje potreban broj kvalifikovanih prevodilaca na znakovni jezik;
 17. Uklanjati arhitektonske barijere i uvoditi elemente informacijske podrške za gluve i slijepe osobe u osnovnim i srednjim školama i na fakultetima, kao i u studentskim domovima i sportskim ustanovama i objektima koji još nijesu dostupni OSI;
 18. Planski uvoditi sisteme SOS telefona za uklanjanje arhitektonskih barijera;
 19. Uspostaviti standarde obaveznog označavanja putničkih vozila koje koriste osobe sa težim fizičkim invaliditetom;
 20. Planirati i izvoditi postavljanje zvučne signalizacije na najprometnijim raskrsnicama u svim opštinama;

³¹ To podrazumijeva: obilježavanje hotelskih soba i drugih prostorija reljefnim simbolima i zvučnim uređajima za osobe sa oštećenjem vida, informacijskim porukama za gluve osobe; prilagođavanje unutrašnjosti objekata za kretanje OSI i pristupačnosti ostalim turističkim sadržajima (plaže, restorani, kafeterije, konferencijske sale, toaleta).

21. Obezbijediti uslove da javni telefoni budu postavljeni na visini na kojoj bi bili dostupni osobama u invalidskim kolicima, osobama niskoga rasta i osobama sa oštećenim vidom;
22. Promovisati i realizovati pristup za OSI novim informacijskim i komunikacijskim tehnologijama i sistemima, uključujući i Internet;
23. Obezbijediti sistem obaveznog informisanja OSI o dostupnosti javnih objekata, parkinga i drugih objekata na nivou opštine;
24. Obezbijediti pristupačnost informacija osobama sa invaliditetom. To podrazumijeva slijedeće:
 - Javne RTV servise prilagoditi potrebama OSI uvođenjem standarda o pristupačnosti informacija koji bi bili obavezujući za sve RTV stanice;
 - Dalje razvijati i standardizovati znakovni jezik i usvojiti Zakon o znakovnom jeziku u Crnoj Gori;
 - Prilagoditi programe radio-difuznih centara za osobe sa oštećenim sluhom, kroz titlovanje određenog broja sati informativnog programa i redovne programe koji će biti prevedeni na gestovni jezik;
 - Priznati pravo na upotrebu gestovnog jezika u postupcima pred državnim organima osobama koje ga koriste;
 - Obezbijediti mogućnost gluvim i nagluvim licima da preko „Halo centara“ sms porukama kontaktiraju službe pomoći u vanrednim situacijama (policija, hitna pomoć, vatrogasci), a u većim gradovima Crne Gore treba raditi na formiranju servisnih centara čije usluge će gluvim i nagluvim osobama olakšavati komunikaciju;
 - Predvidjeti pravo gluvih i naglavih osoba na naknadu određenog broja mjesečnih časova angažovanja prevodilaca na znakovni jezik;
 - Obezbijediti dostupnost službenih informacija na Brajevom pismu, audio-zapisu i u drugim formatima koji su dostupni slijepim i slabovidim licima.
25. Adaptirati web-sajtove u skladu sa WAI³² smjernicama i donijeti potrebne podzakonske akte kako bi se odredbe Zakona o medijima sprovodile u praksi, uz predviđanje obaveze organa javne vlasti i stručnih ponuđača Internet stranica kao i programskih grafičkih površina, koje se prikazuju sredstvima informatičke tehnologije, da uredе svoje prezentacije u određenom roku u skladu sa WAI smjernicama tako da ih slijepe i slabovide osobe mogu koristiti bez ograničenja.

Nosioci aktivnosti: Vlada Crne Gore, Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine, Ministarstvo finansija, Telekom, mobilne telefonije, Univerzitet Crne Gore – Građevinski fakultet, mediji, lokalna samouprava, Unija poslodavaca Crne Gore, Privredna komora Crne Gore, organizacije OSI i organizacije koje programski djeluju u korist OSI.

8.6. KULTURA, SPORT I REKREACIJA

³² WAI – akronim izveden od engleskih riječi Web Accessibility Initiative, tj. inicijativa za pristupačnost web-u.

Ocjena postojećeg stanja:

U praksi je značajan broj sportskih, kulturnih i turističkih objekata, servisa i sadržaja nedostupan za osobe s invaliditetom (OSI). Još uvijek nije donijet plan prilagođavanja postojećih programa i objekata osobama sa invaliditetom, a tek treba dopuniti propise o pružanju kulturnih, sportskih i turističkih usluga, kako bi se obezbijedila dostupnost tih usluga osobama sa invaliditetom.

Zakon o planiranju i uređenju prostora uređuje osnove planiranja i uređenja prostora, vrstu, sadržaj i postupak izrade i donošenje planskih dokumenata i druga pitanja od značaja za planiranje i uređenje prostora jednako vodeći računa o svim građanima i poslovima planiranja i uređenja prostora. Ovaj Zakon reguliše i uređenje sportskih, kulturnih i rekreativnih objekata. Međutim, samo pojedini objekti su prilagođeni za korišćenje do strane OSI.

Postoji podrška za kulturne i sportske aktivnosti specifične za invalidnost, ali nedovoljna, naročito u oblasti sportskih aktivnosti. Zakonom o sportu je predviđeno pravo da OSI organizuju posebne sportske klubove, ali to ne postoji u praksi.

Ne postoje uslovi za osposobljavanje OSI za bavljenje određenim sportovima u skladu sa njihovim preostalim sposobnostima. Nijesu formirani posebni fondovi za podršku organizovanih sportskih manifestacija i takmičenja OSI.

Nedostaje sistematsko i kontinuirano pružanje podrške aktivnostima sportskih klubova OSI i još uvijek im nijesu obezbijeđeni uslovi za učešće u sportskom životu, uz dosljednu primjenu Zakona. Ne postoji organizovano takmičenje klubova OSI ni na kom nivou ni u kojem sportu.

Ne postoji nikakav plan niti program uključenja OSI u organizovanju i učešću u kulturno-umjetničkim aktivnostima. Takođe, ne postoje ni fondovi za podršku kulturnim aktivnostima.

Zakonom o medijima predviđeno je da je zabranjeno objavljivanje informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv osoba ili grupe osoba zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, vjeri, naciji, etničkoj grupi, polu ili seksualnoj opredijeljenosti. Osnivač medija i autor neće odgovarati, ako su objavljene informacije i mišljenja dio naučnog ili autorskog rada koji se bavi javnom stvari.

Zakonom o radio-difuziji predviđeno je da se budžetom Republike obezbjeđuju sredstva za ostvarivanje prava građana na informisanje, a po osnovu programskih sadržaja Radija i Televizije Crne Gore, koji su značajni za informisanje osoba oštećenog sluha, predviđa da su od plaćanja pretplate oslobođena domaćinstva – imaoći radio-difuznih prijemnika čiji je najmanje jedan član domaćinstva: 1) invalid sa 100% tjelesnog oštećenja; 2) invalid sa manje od 100% tjelesnog oštećenja, ako mu je, u skladu sa odredbama posebnih propisa, priznato pravo na dodatak za tuđu njegu i pomoć; 3) lice koje je trajno izgubilo sluh ili slijepo lice. Pravo na oslobađanje ostvaruje se na osnovu potvrde ustanove nadležne za poslove penzijsko-invalidskog osiguranja, sve dok traje razlog zbog kojeg je oslobađanje nastalo.

Od plaćanja pretplate i takse za korišćenje radijskih prijemnika oslobođeni su: ustanove za brigu o djeci, škole, bolnice i domovi zdravlja, domovi za stara lica, domovi penzionera, invalidske organizacije i njihove radionice.

OSI su predstavljene u medijima, ali ne uvijek na pravi način.

Naime, posljednjih godina elektronski i štampani mediji posvećuju veću pažnju problemima OSI. Ranije dominantni senzacionalizam medija, baziran na medicinskom i dobrotvornom pristupu invalidnosti, polako zamjenjuju prilozima u kojima se naglasak stavlja na prava i potencijale OSI. Do ovoga dolazi usljed edukativnih aktivnosti organizacija OSI sa novinarima i urednicima.

Ipak, uprkos naporima na edukaciji novinara i urednika još uvijek se u mnogim medijima OSI prikazuju iz ugla medicinskog modela.

Zakon o medijima garantuje ravnopravno učešće u informisanju domaćim i stranim pravnim i fizičkim licima, a Zakon se primjenjuje u skladu sa principima Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda.

Jedini vid organizovanja rekreacije za djecu i omladinu sprovodi Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja za djecu koja pohađaju specijalne škole. Drugih oblika organizovane rekreacije za OSI nema, a ne postoje ni materijalni resursi koji bi bili dostupni osobama sa invaliditetom. Do 90-tih godina 20. vijeka, pojedini sportsko-rekreativni objekti su pripadali organizacijama OSI (npr. Centar ratnih vojnih invalida, Igalo). U procesu transformacije društvenog kapitala ovi objekti su oduzeti organizacijama OSI i privatizovani.

Zakoni koji regulišu ovu oblast: Zakon o planiranju i uređenju prostora; Zakon o radio difuziji; Zakon o sportu i Zakon o medijima.

Cilj Strategije u ovoj oblasti: Pružanje mogućnosti osobama sa invaliditetom da u punoj mjeri iskažu svoju kreativne, umjetničke i sportske potencijale, iskažu svoj talenat, vještinu i umijeće, kroz njihovo uključivanje u kulturu, rekreaciju i sport kao ravnopravnih građana društva.

Obavezujuću principi djelovanja:

- Ravnopravnost;
- Jednak pristup;
- Nediskriminacija.

Mjere:

1. Izraditi plan adaptacije postojećih sportskih, kulturnih i rekreativnih objekata i dosljedno sprovesti odredbe zakona o standardima pristupačnosti prilikom svake rekonstrukcije i gradnje novih objekata;
2. Obezbijediti uključivanje strukovnih asocijacija u proces odlučivanja o raspisivanju i sprovođenju konkursa za projekte kulturnih aktivnosti organizacija OSI;
3. Obezbijediti osobama sa invaliditetom pristup kulturnim materijalima, televizijskim programima, filmovima, pozorišnim i drugim kulturnim aktivnostima u njima pristupačnim formatima;
4. Obezbijediti osobama sa invaliditetom pristup mjestima gde se odvijaju kulturna događanja ili pružaju kulturne usluge, organizuju sportske i rekreativne aktivnosti, pristup spomenicima i lokalitetima od nacionalne kulturne važnosti;

5. Obezbijediti osobama sa invaliditetom pravo na priznavanje njihovog posebnog kulturnog i lingvističkog identiteta, uključujući gestovni jezik i kulturu gluhih, kao i na odgovarajuću podršku radi ostvarivanja ovog identiteta;
6. Sistematski i kontinuirano nastaviti rad na edukaciji novinara i urednika i promociji socijalnog pristupa invalidnosti, prava i potencijala OSI u medijima;
7. Planirati, razviti i sprovoditi programe, kampanje i akcije kojima bi se podstaklo i promovisalo učešće OSI u kulturnim, rekreativnim i sportskim aktivnostima na svim nivoima u najvećoj mogućoj mjeri;
8. Podsticati dobijanje odgovarajućih uputstava, treninga i sredstava da bi OSI imale mogućnost da organizuju, razvijaju i učestvuju u sportskim aktivnostima specifičnim za njih;
9. Obezbijediti uslove da sva djeca sa invaliditetom imaju jednak pristup učešću u igri, rekreativnim, sportskim i aktivnostima u slobodno vrijeme, uključujući aktivnosti koje se odvijaju u sklopu obrazovnog sistema.

Nosioci aktivnosti: Vlada Crne Gore, Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, Ministarstvo kulture, sporta i medija, Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja, Ministarstvo ekonomskog razvoja, Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine, Ministarstvo finansija, mediji, ustanove kulture, sportski savezi, sportski klubovi, sportski i rekreacijski centri, Univerzitet Crne Gore – Filozofski fakultet, lokalna samouprava, organizacije OSI i organizacije koje programski djeluju u korist OSI.

8.7. ORGANIZACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM I CIVILNO DRUŠTVO

Ocjena postojećeg stanja

Iako pozitivno zakonodavstvo garantuje svim građanima njihova politička prava i mogućnost da ta prava uživaju, na osnovu jednakosti sa drugima, osobe sa invaliditetom (OSI) su, uslijed nedostatka osmišljene primjene principa afirmativne akcije, u nemogućnosti da svoja ustavom garantovana prava koriste u punoj mjeri.

Prema Zakonu o političkim partijama i Zakonu o izboru poslanika i odbornika svi građani, pa samim tim i OSI, imaju pravo da se uključe u politički i javni život na osnovama jednakosti sa drugima, neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika. To podrazumijeva da i građani sa invaliditetom treba da imaju mogućnost da biraju i budu birani. Garantovano je izražavanje slobodne volje glasača. Radi toga je, kada je to potrebno, dopušteno pružanje asistencije građanima sa invaliditetom prilikom glasanja na njihov zahtjev i od strane osobe koju one odaberu.

Nije do kraja osigurano da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi. Naime, samo neka izborna mjesta su pristupačna za osobe sa invaliditetom, ali većina nije. Izborni materijali do sada nijesu štampani Brajevim pismom.

Iako OSI imaju pravo da se kandiduju za vršenje svih javnih funkcija i na svim nivoima vlasti, evidentno je da kandidata na izborima, koji su OSI, nema. Ukupno okruženje u kome žive OSI ne ohrabruje ih da, na osnovu jednakosti sa drugima, ostvare puno i efektivno učešće u vođenju javnih poslova niti ih podstiče na učešće u obavljanju

javnih poslova. Iako predstavljaju oko 10% populacije, učešće OSI u organizacijama i udruženjima koja se bave političkim i javnim životom zemlje i u aktivnostima i vođenju političkih partija je neznatno. Nema ih ni u republičkom parlamentu, ni u lokalnoj zakonodavnoj vlasti.

Garantovano je pravo na osnivanje organizacija OSI i na međunarodnu, nacionalnu, regionalnu i lokalnu saradnju. Međutim, posebnih programa podsticanja međunarodne i druge saradnje organizacija OSI, od strane vlasti, nema.

Položaj organizacija koje okupljaju OSI je regulisan Zakonom o nevladinim organizacijama. Shodno ovom Zakonu, organizacije OSI se osnivaju i djeluju kao nevladine organizacije, a njihov položaj je statusno izjednačen sa položajem svih ostalih NVO. Specifičnosti organizacija OSI nijesu ovim Zakonom, ni bilo kojim drugim propisom niti prepoznate, a kamoli uvažene. Proces preregistracije organizacija OSI je doveo do stvaranja lokalnih nevladinih organizacija OSI, koje djeluju na opštinskom (ili međuopštinskom nivou), a koje su se, više ili manje uspješno, povezale u krovne organizacije, na nivou Republike.

Izostanak trajnog finansiranja i zahtjev da se za finansiranje svojih osnovnih aktivnosti organizacije OSI takmiče na konkursima zajedno i uporedo sa svim ostalim nevladinim organizacijama (organizacije za zaštitu ljudskih prava, ekološke, manjinske, ženske, itd.), u posebno težak položaj je doveo upravo organizacije OSI. Formalna „jednakost“ organizacija OSI sa ostalim NVO, uz odsustvo primjene principa „afirmativne akcije“, dovelo je bezmalo do gašenja ili faktičkog prestanka rada nekih organizacija OSI i do, logične, dalje marginalizacije populacije koje okupljaju.

Nakon dugotrajnih i osmišljenih aktivnosti Koalicije organizacija OSI, Vlada Crne Gore je u decembru 2003. godine osnovala Savjet za brigu o licima sa invaliditetom.

Poslovníkom o radu Savjeta, predviđeno je da se sastaje svaka dva mjeseca, ali u prethodnom mandatu – od kraja 2003. do kraja 2006. održano je svega pet redovnih sjednica i dvije vanredne i to: u 2004. – tri redovne sjednice; u 2005. – jedna redovna i jedna vanredna sjednica, i u 2006. – jedna redovna i jedna vanredna sjednica.

Članovi Savjeta su: 1) predsjednik – Ministar zdravlja, rada i socijalnog staranja; 2) članovi: Ministar finansija, Ministar pravde, Ministar prosvjete i nauke, Ministar turizma i zaštite životne sredine, direktor Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, predstavnici nevladinih organizacija koje se bave zaštitom lica s invaliditetom (3 predstavnika), po prijedlogu Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja: Udruženje paraplegičara Crne Gore, Savez slijepih Crne Gore i Savez udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju. Ministar zdravlja, rada i socijalnog staranja predsjedava sastancima Savjeta. Ministarstva su predstavljena na nivou ministara, Zavod za zapošljavanje na nivou direktora, a organizacije osoba s invaliditetom na nivou izvršnih direktora, ali ministre i direktora Zavoda za zapošljavanje na sjednicama Savjeta, ponekad zamjenjuju njihovi pomoćnici ili više rangirani činovnici.

Zaključci Savjeta nijesu pravno obavezujući, jer je riječ o savjetodavnom tijelu Vlade, ali trebalo bi da nose političku i moralnu težinu. Problem je što Vladin Savjet za brigu o licima sa invaliditetom nije statusno određen kao stalno tijelo, čiji bi se zaključci redovno dostavljali i razmatrali na Vladi, sa redovnim državnim finansiranjem, profesionalno angažovanim sekretarom i tehničkim osobljem koji bi pratili i radili na problematici OSI.

Vlada Crne Gore, prilikom priprema novih politika i pravnih akata koji se odnose na OSI, povremeno se konsultuje sa organizacijama OSI, pogotovu kada su one nosioci inicijative za izmjene postojećih ili donošenje novih zakona, kao i kroz rad Vladinog Savjeta za brigu o licima sa invaliditetom i kroz uključivanje predstavnika organizacija OSI u radne grupe za izradu nacrtu propisa i politike u oblasti invalidnosti, mada se stepen transparentnosti procesa i učešća, razlikuje od akta do akta.

Organizacije OSI ne dobijaju osnovno finansiranje od strane države. Postoje dva oblika finansiranja svih NVO kojima se finansiraju isključivo njihove projektne aktivnosti. Jedanput godišnje, Vladina komisija objavljuje konkurs za raspodjelu sredstava iz dijela prihoda od igara na sreću, iz kojih se finansiraju planovi i programi organizacija OSI po kriterijumima i prioritetima koji su definisani posebnom Vladinom uredbom. Drugi izvor finansiranja predstavljaju sredstva, koja se namjenski izdvajaju za finansiranje svih NVO, a koje dijeli Komisija Skupštine Crne Gore. Praktično, u ovom drugom obliku finansiranja, to su minimalna sredstva, za koja, pored ostalih, mogu konkurisati i organizacije OSI, ali po pravilu, sredstva dobijaju samo rijetke organizacije i to u simboličnim iznosima.

Bitno je naglasiti da organizacije OSI, koje djeluju na nacionalnom nivou, ne dobijaju sredstva za materijalne troškove i naknade za stalno zaposlene osobe ni iz državnog budžeta ni iz javnih fondova.

Organizacije su dužne da Komisiji za raspodjelu Budžetskih sredstava na NVO pravdaju dobijena sredstva, a Komisiji za raspodjelu sredstava iz dijela prihoda od igara na sreću, podnesu prijedlog godišnjeg programa i plana aktivnosti, izvještaj o sprovođenju tih aktivnosti i finansijsku dokumentaciju.

Na lokalnom nivou, položaj OSI i njihovih organizacija je, pored ostalog, regulisan i Zakonom o lokalnoj samoupravi. Ovaj Zakon je propisao pravo građana i organa lokalne samouprave da, u granicama utvrđenim zakonom, uređuje i upravlja određenim javnim i drugim poslovima, na osnovu sopstvene odgovornosti i u interesu lokalnog stanovništva³³. Za OSI je posebno značajno da je Zakon o lokalnoj samoupravi propisao mogućnost da se radi efikasnog vršenja poslova iz nadležnosti skupštine, obrazuju odbori i savjeti, kao stalna radna tijela, a mogu se obrazovati i komisije kao povremena radna tijela³⁴. U nizu opština i gradu Podgorici, formirani su savjeti za OSI.

Lokalne organizacije OSI mogu da apliciraju za sredstva za određenu programsku aktivnost kod lokalnih samouprava, ali se kriterijumi za odlučivanje razlikuju od opštine do opštine. Neke opštine uopšte ne raspisuju takve konkurse. Problem je što kriterijumi za finansiranje lokalnih organizacija OSI od strane lokalnih samouprava nijesu adekvatno uređeni, jedinstveni, pravedni i transparentni. Pravni osnov da se ovo pitanje uredi se može naći tumačenjem Zakona o lokalnoj samoupravi, koji predviđa da, u cilju afirmisanja otvorenog i demokratskog društva, organi lokalne samouprave sarađuju sa nevladinim organizacijama, između ostalog i finansiranjem projekata nevladinih organizacija od interesa za lokalno stanovništvo, pod uslovima i po postupku propisanim opštim aktom opštine³⁵.

³³ Član 1.

³⁴ Član 9.

³⁵ Član 116.

Zakoni koji regulišu ovu oblast: Zakon o političkim partijama, Zakon o izboru odbornika i poslanika, Zakon o nevladinim organizacijama, Zakon o lokalnoj samoupravi, Zakon o igrama na sreću.

Cilj Strategije u ovoj oblasti:

Omogućiti uslove da osobe sa invaliditetom mogu ostvariti efektivno i puno učešće u političkom i javnom životu na osnovama jednakosti sa drugima, neposredno ili preko slobodno izabраниh predstavnika i preko svojih organizacija.

Obavezujuću principi djelovanja:

- Jednakost;
- Sloboda udruživanja i organizovanja;
- Afirmativna akcija;
- Održivost;
- Partnerstvo.

Mjere:

1. Donijeti zakon koji će posebno regulisati status organizacija OSI;
2. Predvidjeti u Zakonu o PDV i carinskim zakonima oslobođanje organizacija OSI od PDV i carine;
3. Razraditi i sprovesti akcije koje će promovisati okruženje u kome će OSI, bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, moći da ostvare puno i efektivno učešće u vođenju javnih poslova i koje će podsticati učešće ovih osoba u javnim poslovima;
4. Osigurati da izborni postupak, izborna mjesta i materijali budu odgovarajući, pristupačni i lako razumljivi za OSI;
5. Organizovati programe psihološkog osnaživanja OSI za učešće u političkom životu;
6. Obezbijediti mogućnost kandidovanja i vršenja svih javnih funkcija na svim nivoima vlasti za OSI, kroz upotrebu asistivnih i novih tehnologija kada je to primjereno;
7. Putem stalnih kampanja popularisati pravilo da na izbornim listama kandidata za poslanike i odbornike treba da bude najmanje 3% OSI, kontinuirano informisati javnost o tome koje političke partije i izborne liste su se obavezale i realizovale ovo pravilo;
8. Predvidjeti pravo na „slobodnu stolicu“ za predstavnike organizacija OSI u lokalnim i republičkom parlamentu (pravo na raspravljanje, ne i na odlučivanje);
9. Sprovoditi kontinuirane programe edukacije zaposlenih u nadležnim institucijama na centralnom i lokalnom nivou o pravima OSI;
10. Predvidjeti obavezu Vlade i lokalne samouprave da se, prilikom priprema politika i pravnih akata koji se odnose na OSI, konsultuje sa organizacijama OSI i obavezno uključiti predstavnike organizacija OSI u sastav radnih grupa za izradu nacrtu propisa i politike vezanih za oblasti invalidnosti;

11. Trajno riješiti način finansiranja osnovnih aktivnosti organizacija OSI;
12. Utvrditi osnovne kriterijume za finansiranje lokalnih organizacija OSI od strane lokalnih samouprava kako bi bili adekvatno uređeni, jedinstveni, pravedni i transparentni;
13. Odrediti jedinstvene kriterijume za praćenje rada i utroška sredstava datih na konkursu za finansiranje organizacija OSI, ocjenu uspješnosti i načina izvještavanja o realizaciji programa;
14. Definisati kriterijume za osnivanje OOSI i precizirati minimum standarda u pogledu njihove organizacije;
15. Savjet za brigu o licima sa invaliditetom statusno odrediti kao stalno tijelo, čiji bi se zaključci kvartalno dostavljali i razmatrali na Vladi, sa redovnim državnim finansiranjem, profesionalno angažovanim sekretarom i tehničkim osobljem;
16. Utvrditi okvirne principe djelovanja i sastav lokalnih savjeta za brigu o OSI;
17. Uvesti kod ombudsmana sektor za pitanja OSI sa jasno definisanim nadležnostima.

Nosioci aktivnosti: Skupština Crne Gore, Vlada Crne Gore, Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave, Ministarstvo finansija, mediji, političke partije, lokalna samouprava, organizacije OSI i organizacije koje programski djeluju u korist OSI.

9. PRAĆENJE PRIMJENE STRATEGIJE

Akcioni plan

Dalja razrada ove Strategije će uključiti izradu dvogodišnjih akcionih planova i definisanje konkretnih zadataka i aktivnosti, čijim sprovođenjem će se realizovati prioritetni ciljevi i mjere postavljene ovim dokumentom u cilju poboljšanja položaja OSI u svim segmentima života.

Razvijeni prvi Akcioni plan će obuhvatiti prvi dvogodišnji period od 2008 – 2010. godine.

Kontrolni upitnik

Da bi se obezbijedio monitoring i evaluacija Akcionog plana rada, neophodno je osigurati da se u svim ministarstvima, kroz planove koji se razvijaju kroz redovno dvogodišnje planiranje, obezbijedi poštovanje principa pune uključenosti – inkluzije i pristupačnosti za OSI, kao integralnog dijela svih planiranih programa i aktivnosti. Za tu svrhu, uradiće se i *Kontrolni upitnik* po modelu Rapid Handicap Analysis³⁶ koji će se prilikom kreiranja planova za naredni period koristiti kao pomoćni alat.

Strategija preporučuje da se modeli Kontrolnih upitnika za pitanja od opšteg interesa, kao što su zaštita životne sredine i rodna ravnopravnost, a koji se u razvijenim

³⁶ Kontrolni upitnik predstavljen kroz RHA – Rapid Handicap Analysis (Stakes-National Research and Development Finland, Manual on Inclusive planning, izdanje UN, 2003.)

zemljama koriste prilikom kreiranja programa i aktivnosti kao obavezni, razvijaju i primjene za naše potrebe planiranja.

Stvaranje institucionalnog okvira i operacionalizacija multisektorske i multiresorske saradnje

Pored redovnih aktivnosti kojima se Vlada bavi, u narednom periodu biće neophodno pružiti programsku i finansijsku podršku lokalnim samoupravama u cilju primjene jedinstvenih standarda i osiguranja da se definisane mjere na svim nivoima dosljedno sprovode. Takođe, potrebno je pružiti i svaku drugu pomoć neophodnu lokalnim samoupravama da razvijaju lokalne planove akcije za unapređenje položaja OSI ili uključe ovo pitanje u druge strateške dokumente na lokalnom nivou. Akcionim planom će se bliže definisati aktivnosti u ovoj oblasti.

Upravljanje realizacijom i evaluacija

Veliku prepreku za holistički model razvoja i praćenja politike u oblasti invalidnosti čini nedostatak podataka³⁷. Prvi zadaci koji se nalaze pred kreatorima politike biće da istraže rešenja i razvijaju jedinstven standard, metodologiju i procedure u ovoj oblasti kako bi podaci koje koriste bili relevantni, kompatibilni i ažurirani, a prikupljanje istih isplativo i efikasno.

Takođe, neophodno je obezbijediti kontinuirano prikupljanje podataka o OSI i njihovim uslovima života, kroz uvođenje pitanja invalidnosti u redovna istraživanja i mjerenja opšte populacije koja obavlja Zavod za statistiku Crne Gore – MONSTAT ili specijalizovane ustanove za istraživanja u pojedinim oblastima (obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i drugo). Tako se ovo pitanje odmah može uključiti u istraživanje o mjerenju životnog standarda, istraživanja i mjerenja o radnoj snazi na otvorenom tržištu rada, mjerenja potrošačke korpe i druga istraživanja. Ovaj način omogućava poređenje stanja u populaciji sa invaliditetom i onoj koja nema invaliditet, jer koristi iste mjerne metode uz specifičnost pitanja koja se odnose na OSI.

Redovni godišnji izveštaji

U cilju praćenja postignutih rezultata i evaluacije uspješnosti realizacije razvijenih planova, Vlada će obrazovati posebno tijelo – Savjet za implementaciju strategije za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, koje će imati i zadatak da priprema zbirne izvještaje resornih ministarstava, odgovarajućih institucija i drugih odgovarajućih partnera o aktivnostima i postignutim rezultatima u oblasti sprovođenja Strategije i unapređenja položaja OSI. U sprovođenju ovih aktivnosti obavezna je saradnja sa Savjetom za brigu o licima sa invaliditetom preko koga će se ostvarivati redovno kvartalno izvještavanje Vlade o postignutim rezultatima u sprovođenju Strategije,

³⁷ U ovom trenutku se ne raspolaze sveobuhvatnim i adekvatnim kvantitavnim ni kvalitativnim podacima vezanim za oblast invalidnosti. Zvanična statistika ne prati invalidnost kroz popis, niti kroz druge sveobuhvatnije redovne statističke ankete. U Crnoj Gori postoji nekoliko djelimično pouzdanih izvora informacija vezanih za ovu oblast kao što su: sistem PIO, sistem obrazovanja, sistem zdravstva, Zavod za zapošljavanje. Pored toga, postoje podaci organizacija osoba sa invaliditetom (OOSI).

odnosno realizaciji Akcionog plana.

Rezultati će se obavezno objavljivati u sredstvima javnog informisanja i na web-stranicima Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, a uređenje i ažuriranje sadržaja stranica biće dio redovnih aktivnosti tog ministarstva.

10. TROŠKOVI IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE

Primarni cilj ovog odjeljka je sagledavanje troškova primjene Strategije u periodu do 2016. godine, radi obezbjeđivanja neophodnog obima i strukture finansijskih sredstava za ostvarivanje pune socijalne uključenosti OSI u ekonomske i društvene tokove razvoja zemlje.

Sekundarni cilj je razvoj i predlaganje indikatora za planiranje i praćenje realizacije aktivnosti i mjera radi efikasne implementacije Strategije koji će biti realizovan kroz razvoj akcionog planiranja, tj. kroz akcione planove.

Početak realizacije ove Strategije pretpostavlja procjenu troškova koji će nastati njenom primjenom. Evidentno je da će Strategija dovesti do povećanja socijalne uključenosti OSI u ekonomske i društvene tokove razvoja društva. A upravo društvo je to koje treba da stvara uslove da bi sposobnosti OSI bile osnova za njihovo socijalno uključivanje. Da bi se to postiglo, potrebne su značajne promjene u društvu, prvenstveno u pristupu implementacije politike unapređenja položaja OSI, kao ravnopravnih građana, uz puno poštovanje različitosti i principa jednakih mogućnosti baziranih na jednakim pravima.

Da bi se sadašnja zavisnost i pasivna pozicija OSI prevazišli i postiglo njihovo aktiviranje, neophodno je sagledavanje potrebnih finansijskih sredstava za implementaciju Strategije. To neminovno uključuje participaciju OSI, kako u izgradnji mehanizama sistema za unapređenje njihovog položaja, tako i za direktno uključivanje u ekonomske i društvene procese u cilju kvalitetnijeg razvoja i poboljšanja ličnog životnog standarda i životnog standarda svih građana.

U cilju dopune podataka koje smo naveli u Analizi stanja – opšta slika, potrebno je pribaviti podatke za sadašnji trenutak i izvršiti procjenu budućih troškova, za period 2008 – 2016.

U vezi sadašnjeg stanja, pored podataka navedenih u Strategiji, potrebno je što približnije procijeniti:

- Broj radno aktivnih OSI, broj zaposlenih među njima, njihove prihode, vrstu prihoda:
 1. po osnovu ostvarivanja zarada i
 2. prihode iz javnih fondova (fondovi penzijsko-invalidskog osiguranja, socijalna zaštita i boračko-invalidska zaštita);
- Ukupne rashode OSI; rashode za zdravstvenu zaštitu OSI, uključujući i nabavku pomagala, ukupne rashode za obrazovanje, personalnu asistenciju, infrastrukturu i zapošljavanje.

Metodologija obračuna realno mogućih sredstava namijenjenih osobama sa invaliditetom u periodu implementacije Strategije treba da se bazira na utvrđenim osnovnim i specifičnim ciljevima u ovoj strategiji. Projekcije treba da budu urađene

primjenom jednostavnijih statističkih metoda, jer su oni u ovom slučaju pogodniji za izvođenje validnih kvantifikacija. Pri tome, vodilo bi se računa o:

1. multisektorskom pristupu pitanju unapređenja položaja OSI;
2. strukturnim promjenama do kojih bi trebalo da dođe da bi se ostvario osnovni strateški cilj da OSI budu ravnopravni građani koji imaju sva prava i odgovornosti i mogućnost učešća u odlučivanju o pitanjima od interesa za ukupan razvoj zemlje i za poboljšanje ličnog i životnog standarda svih građana;
3. realno mogućoj dinamici ekonomskog razvoja Crne Gore u periodu do 2016. godine.

U Podgorici, novembra 2007.

Napomena: Ovaj dokument je urađen uz finansijsku podršku Evropske agencije za rekonstrukciju u okviru projekta „Rad na punoj integraciji osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori“. Projekat partnerski sprovode Međunarodna pravoslavna dobrotvorna organizacija (IOCC) i Udruženje paraplegičara Crne Gore (UPCG) u saradnji sa Ministarstvom zdravlja, rada i socijalnog staranja Crne Gore.

Dokument priredili:

Radni tim Udruženja paraplegičara Crne Gore

- Miroslav Đukić
- Vesna Simović
- Zoran Rajković
- Filipa Puljiz
- Aleksandra Popović

Predstavnik Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja

- Mirjana Đurić